

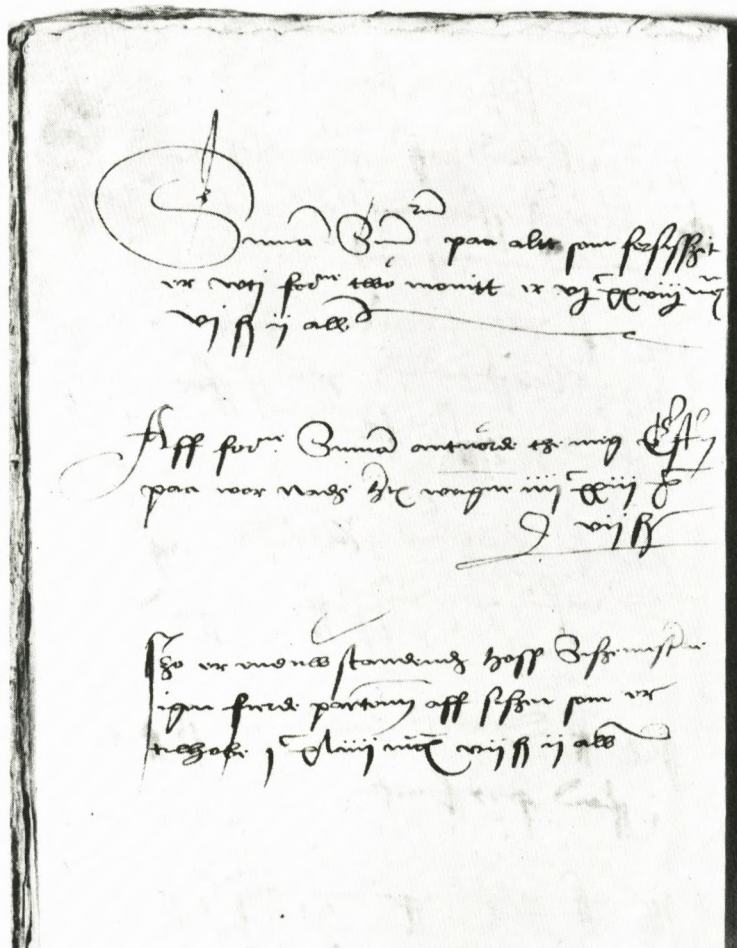
zise

Toldhistorisk Tidsskrift

Nr. 2

1990

13. årg.

*Zise, også skrevet cise og sise, er på ældre dansk den folkelige
betegnelse for accise.*

*Før omkring 1660 omfattede accisen en broget buket af forbrugsafgifter
og forhøjelsestold. Herefter betegnede accisen officielt kun en havne-
afgift, mens forbrugsafgifterne benævntes konsumtion. I den folkelige
bevidsthed hang betegnelsen accise imidlertid fast ved forbrugs-
afgifterne og anvendtes i vid udstrækning synonymt med konsumtion
(jf. »accisebod« i stedet for »konsumtionsbod«).*

*Medlemsskab af Toldhistorisk Selskab tegnes ved henvendelse
til Toldhistorisk Selskab, Amaliegade 44, 1256 København K.
Kontingentet er 36 kr. årligt for enkeltpersoner, 500 kr. for institutioner og firmaer.
Biblioteksabonnement på ZISE koster 48 kr. pr. årgang og tegnes samme steds.
ZISE udsendes tre gange årligt med ca. 40 sider pr. hæfte.*

*ZISE - Toldhistorisk Tidsskrift, er medlemsblad for Toldhistorisk Selskab,
stiftet den 24. oktober 1977. Bestyrelsen består af følgende medlemmer:*

Told- og Skattedirektør Carsten Jarlov (formand)

Sognepræst Arne Hægstad (næstformand)

Toldfuldmægtig Gunnar Jakobsen (sekretær)

Vicetoldinspektør Karin Christensen, Frederikshavn (kasserer)

Dr.phil. Anders Monrad Møller (redaktør)

Direktør Kaj Elkrog

Overtoldassistent Aage E. Hansen, Padborg

Direktør René Mikkelsen

*Manuskripter, der ønskes optaget i ZISE, sendes
til redaktøren Anders Monrad Møller, Grønnemose Allé 18, 2400 København NV
eller sekretæren Gunnar Jakobsen,*

Toldhistorisk Selskab, Amaliegade 44, 1256 København K.

*Manuskripter bør - om muligt - være maskinskrrevne, med stor linieafstand
og bred margen. Tekst indskrevet på diskette er en særdeles velkommen mulighed,
men det foreslås i så fald først at kontakte redaktøren.*

Forslag til illustrationer og billedtekster må meget gerne medsendes.

*Redaktionen påtager sig dog intet ansvar for indsendte manuskripter,
og forfatteren bedes derfor beholde en kopi.*

ISSN 00105-8355

Lay-out: Dorte Falcon Møller

Tryk: Wadmann Bogtryk/Offset, Thisted

En vejviser fra 1519

af Mikael Venge

Adressen

»Min adresse er Hotel Ritz«. Den besked kunne rigmanden endnu i 1930'erne meddele sine måbende, fattige slægtninge. Indtil kommunalreformen i 1971 boede mange danskere på landet lige så formløst, om end knap så luksuriøst. Også for husmanden var navnet og stedet nok. Enkelte læserbrevsskribenter hævder stadig dette eksklusive princip, men ellers har vejnavne, husnumre og postnumre med uimodståelig kraft fortrængt den aristokratiske skødesløshed - en sen konsekvens af den franske revolution, der opfandt nummereringen og dermed gav stødet til den ensrettede, umisforståelige adresse, som vi kender den i dag.

I middelalderens og renæssancens små samfund var specificerede adresser selvsagt utænkelige. Breve forsynedes med adressatens titel og navn. Enhver vidste, hvor manden boede. Jordebøger og godsregnskaber indeholdt fæstebøndernes navne og den landsby, hvor gården lå. I udlandet gik man heller ikke i detaljer. I februar 1523 førte den senere Frederik I en hektisk korrespondance med en række tyske officerer og hverveagenter, som han ville engagere til sit felttog mod Christian II. I et af svarene angav en rytteranfører som adresse Valentin Lorbers hus i Lüneburg.¹ Vi andre bliver ikke meget klogere, men for samtiden har det været nok.

I de større byer med flere tusinde indbyggere kunne en specifikation dog undertiden trænge sig på, og spirer til senere tiders adresser forekommer. De fire hovedfærdselsårer, opkaldt efter verdenshjør-

nerne, blev suppleret med sidegader, og i hovedstaden voksede et formeligt gadenet op. Takket være Roskildebispens jordebog er det lykkedes den myreflittige H.U. Ramsing i detaljer at kortlægge det middelalderlige København, og ved middelalderens slutning tillader et fyldigt kildemateriale i forbløffende grad at placere borgerskabet på Københavnskortet. Byens egen jordebog fra 1496 kan suppleres med talrige oplysninger om salg og udlejning af ejendomme, og som noget ret enestående har vi bevaret en mandtalsliste fra 1510 eller 1511 over 576 borgere, der enten selv eller ved en svend udgjorde byens væbnede kontingent.² Fortegnelsen er opstillet efter de otte roder, som det daværende København var opdelt i, og derved bliver det muligt i store træk at påvise hvem, der boede hvor i byen.

En ukendt kilde fra samme tid, som har inspireret til titlen på denne artikel, tillader en nærmere bestemmelse, om end materialet er mere spinkelt. I august-september 1519 betalte 226 københavnske borgere sise af det hjemmebryggede øl, som der i denne varme eftersommer, hvor København var fyldt med fremmede tropper, har været god afsætning på.³ Over 100 af de 226 er meget naturligt gengangere fra mandtalslisten og kan altså placeres i kvarterer, hvis de da ikke var flyttet i mellemtiden, men sisemesteren gik videre endnu.

De ølbryggende borgere var mange at holde styr på, især da de fleste af dem bryggede flere gange i perioden. For at skelne dem fra hinanden anfører sisemeste-

ren i mange tilfælde også erhvervet og om godt et halvt hundrede borgere yderligere, hvad man efter middelalderens forhold må betegne adressen. Et eksempel. Flere københavnske borgere ved navn Hans Bager optræder på listen. Hans Bager i Klosterstræde anmeldte den 31. august brygningen af beskedne 6 tønder øl, Hans Bager i Skoboderne (Skoubogade) holdt sig også tilbage med to brygninger à fire tønder, mens der var anderledes professionelt tilsnit over Hans Bager i Klædeboderne (Skindergade). Han bryggede den 20. august 14 tønder, gentog derpå med en uges mellemrum forestillingen og nåede i alt syv brygninger, de to første på 14 tønder, de fem næste på 15 tønder.

Åbenbart var hans bryggerkedel af et virkelig stort format. Kontrasten er navnlig iøjnefaldende til en fjerde borger, meget betegnende kaldet Lille Hans Bager, der den 28. september bryggede 2½ tønne, selv om diminutivet snarest betegner en juniorstatus. Fjerdemanden, der optræder uden adresse, ser vi bort fra her.

Hvorvidt de tre navnebrødre, der boede rundt om hjørnet fra hinanden, drev bageri, eller om der var tale om slægtsnavne, kan vi ikke vide, men alle tre var i hvert fald særdeles velhavende. De figurerer alle i mandtalslisten »selvtredie« og stillede altså i felten med to svende, hvilket var usædvanligt. De fleste borgere mødte solo, så måske har det virkelig været tre velstående bagermestre.

Med sisebogen som vejviser kan vi følge dem i hvert fald til den gade, hvor de boede, og det samme gælder mange af deres bysbørn. En tilsvarende sisebog fra Viborg indeholder ingen adresser.⁴ Her er borgerne ordnet efter sogne (hvoraf der var temmelig mange i det førreformatoriske Vi-

borg), og deres navne har været nok. Når det store flertal af københavnske bryggere ligeledes nævnes uden adresse, skyldes det naturligvis, at her har sisemesteren ikke været i tvivl. De prominente skal vi altså ikke vente at følge til dørs.

Med dette forbehold noterer vi os, at Nørregade fører suverænt som Københavns »bryggergade« med hele 12 adresser, hvorimod byens mere fashionable strøg som Amagertorv og Højbrostræde slet ikke er nævnt. Højbrostræde figurerer dog i anden sammenhæng. På særlige blade har sisemesteren noteret afgiften af de fremmede, importerede ølsorter, og her optræder en møllerkvinde (eller malerkvinde?) i Højbrostræde, der betalte sise af 1 fad pryssing, det stærke preussiske øl, der tariffmæssigt behandledes som luksus. Tør vi slutte, at Højbrostræde udgjorde datidens whiskybælte?

Af de ølbryggende borgere, som sisemesteren havde et mere perifert kendskab til eller slet ikke kendte, boede flere i Klædeboder, Kødmandergade eller Østergade - fem i hver - mens andre boede på Gammel Torv, i Badstuestræde, Pilestræde, Ved Stranden eller Vestergade. Klosterstræde og Skoboder er allerede nævnt. Enkelte bryggere havde hjemme i Brolæggerstræde, Rosengården, Snaregård og Vandmøllestræde. Bag Gråbrødre lyder en lidt kryptisk c.o.-adresse, og noget lignende gælder de brygninger, der fandt sted i abbedens gård og i Mads Eriksens gård. En enkelt, kvindelig brygger placeredes simpelthen »ved porten«, hvor hun åbenbart førte sin ikke helt lille husholdning, velsagtens en ølbod. Resolut bryggede hun en hel læst, 12 tønder, om ugen, men hvilken port, hendes etablisement lå ved, oplyses ikke.

Sisen

Takken for, at vi uventet erfarer om så mange københavnske borgeres adresser, må gå til regeringens pengeforlegenhed. Christian II og hans rådgivere var i fuld gang med at planlægge det store felttog mod Sverige, og København var allerede opfyldt af tropper. Det må være forklaringen på, at det tilsyneladende uden vanskeligheder lykkedes at få borgerskabet til at sluge sisen på det hjemmebryggede øl.

En anden, medvirkende årsag til, at sisen hurtigt gled ned, var det indbyggede, snedige princip, at magistraten oppebar en væsentlig del af indtægterne. Det gav bystyret en positiv eller i hvert fald mindre negativ holdning til opkrævningen.⁵ Sisen var oprindelig indført under kong Hans som en særlig ekstratold på det tyske øl. Taksten var 1 mark af læsten = 4 hvide pr. tønne. I Christian II's nye sise 1516 inddroges for første gang det danske øl, dog at de private husholdninger foreløbig holdtes udenfor. I 1519 udstraktes opkrævningen imidlertid til at omfatte den hjemlige ølbrygning til eget forbrug, og det er denne udvidede sise, der resulterede i den københavnske sisebog.

Til sisen var der knyttet en ret omfattende administration. I hver købstad måtte der indrettes et sisehus og ansættes to sisemestre, der havde træffetid på sisehuset hver formiddag og eftermiddag. Sisemestrene skulle holde øje med de ladninger af øl og vin, der blev importeret til byen, og modtage byens borgere, der indfandt sig for at betale sisen, når de ville købe et kvantum hos importøren, den lokale øl- eller vinhandler.

Senmiddelalderens »moms« var altså ikke indregnet i prisen. Kunderne måtte pænt henvende sig hos sisemesteren og be-

tale sisen, inden de kunne få det indkøbte kvantum udleveret. Man ville øjensynligt ikke risikere momsrestancer, men for borgerne blev indkøbet af vin og øl en besværlig affære, der ikke bidrog til at gøre sisen populær. Kontrollen udøvedes gennem et kompliceret seddelsystem, der gav sisemestrene en position som datidens skrankepa-ver.

Bryggerne af det hjemlige, danske øl slap billigere, men ikke meget lettere. Også de måtte møde på siseboden for at anmelde den påtænkte brygning. Til gengæld var det sisemesteren, der måtte indfinde sig hos borgeren nogle dage senere for at opkræve sisen, når øllet blev hældt på tønder. Disse kontrolbesøg, som man nok kunne forestille sig undertiden trak ud, er antagelig baggrunden for, at man fandt det påkrævet at ansætte to sisemestre. Sisemesteren i København noterede den 11. august 1519 hele 26 brygninger, som det må have krævet sin mand at kontrollere, og de følgende dage fortsatte travlheden.

Christian II var ikke enevældig, og øjensynligt har kongen og hans rådgivere næret betænkeligheder ved at opkræve sisen uden videre. Forordningen om den nye sise udstedtes af det kongelige kancelli den 10. juli 1519, men for at gardere sig lod man en af embedsmændene i lyntempo foretage en rundrejse til de 16 sjællandske købstæder, der pudsigt nok kvitterede ved at give deres fuldkommen enslydende, uforbeholdne samtykke til sisen. På samme måde har man formentlig båret sig ad i andre landsdele.

På moderne dansk ville vi sige, at regeringen vred armen om på købstæderne. Formodentlig er der blevet slået på, at en ganske vist mindre del af provenu'et gik til købstæderne selv, og at regeringen til gen-

gæld ville favorisere borgerne handelspolitisk. Af sisen af det hjemmebryggede, danske øl skulle en fjerdedel gå til byens »nytte og forbedring«, og af den københavnske sisebog ses, at dette princip virkelig efterlevedes. Kun 75 % af sisen gik i den kongelige kasse.

Et andet forsonende moment ved sisen, set fra købstædernes synspunkt, kunne være den demokratiske tendens, der svarer godt til linien i Christian II's politik. Normalt var de to herrestænder, adelen og gejstligheden, skattefrie, og under »adelsvælden« efter reformationen blev adelens sisefrihed grundfæstet - og misbruges naturligvis, ligesom visse ambassader i vore dage distribuerer afgiftsfri vin.

Derimod fastslog forordningen udtrykkeligt, at 1519-sisen skulle svares både af »åndelige og verdslige«. Adelen og prælaterne havde ofte egne byresidenser, og det ville naturligvis have været en torn i øjet på borgerskabet, hvis man slap for sisen, når der bryggedes i adelens gårde. Ad denne bagevej fik den kommunale kasse alligevel lidt glæde af sine fornemme indvånere, selv om de for det meste fjælede sig på deres godser på landet. I den københavnske sisebog figurerer både en vis Balder (Balthasar?) på abbedens gård og en Oluf Hansen i Mads Eriksen (Bølles) gård, begge formodentlig fogeder, der bryggede på deres herrers vegne og pænt betalte sisen som almindelige borgere.

Endelig kunne det spille ind, at man simpelthen ikke vovede at sætte sig op imod regeringen. Efter Christian II's fald slog hans modstandere stærkt på de despotiske træk i hans styre, og forordningen om sisen, der ellers er holdt i datidens sædvanlige kærlige vendinger, munder da også ud i nogle drøje trusler, som ganske vist var lige

så obligate. Givet er det, at Christian II og hans rådgivere ikke var sarte, når de skulle nå deres mål.

Et par af den overvældende mængde af anklager, som oppositionen præsenterede i 1523 - øjensynligt resultatet af mange års opsparet harme - kan illustrere dette. Vel er disse anklager tendensiøse og nogle er åbenlyst urimelige, men de indeholder alle en historisk kerne. Som et juridisk materiale, der skulle gøre indtryk i samtiden, måtte de ydre kendsgerninger være i orden.⁶

Forrest blandt anklagerne fremførtes, at kongen havde pålagt »en svær told og sise«, der stred imod købstædernes privilegier. Denne anklage kunne let tilbagevises ved at henvise til de tilsagn, Christian II var så forsynlig at indhente, og som regeringen omhyggeligt opbevarede. Om frivilligheden kan man på den anden side have sin tvivl. Selve omhuen mere end antyder, at der i realiteten var tale om tvang.

At en regering plagede befolkningen med upopulære pålæg var intet nyt, selv om anklagen gik på, at sisen pålagdes uden forfatningsmæssig hjemmel. Alvorligere set med vore øjne var en anden anklage om, at byskriveren i København blev henrettet, fordi - som klagen frejdigt påstår - han talte borgerskabets sag. Der sigtes uden tvivl til den ret opsigtsvækkende affære om slotsskriveren på Københavns slot, Hans Fåborg, der blev hængt for regnskabsuorden den 10. november 1516.⁷ Heller ikke denne anklage virker altså rimelig, men tilbage bliver en fornemmelse af, at forholdet mellem Christian II og borgerskabet ikke har været den rene idyl.

De fleste anklager berører overgreb mod overklassen, som oppositionen navnlig appellerede til, og et par af dem har københavnsk baggrund. Et ungt menneske, som

af herremanden Oluf Då til Ravnstrup nord for Næstved, kom åbenbart galt af sted under et ophold i hovedstaden. I kåd-hed slog han en rude ud, hvilket førte til, at familien nærmest blev ruineret af en kæmpebod. Forseelsen, som den unge Då havde gjort sig skyldig i, er tydeligt sat i et gro-tesk misforhold til straffen, selv om ruder virkelig var kostbare i 1500-tallet. Men det er givet, at der sad nogle hårde negle i Christian II's finansforvaltning.

Som et andet eksempel hævdes det, at en fornem kvinde, fru Birgitte, enke efter rigshofmesteren, Niels Eriksen af slægten Rosenkrantz, selv en datter af en af de berømte Akselsønner og ejer af Vallø, var blevet tvunget til at afstå sine to gårde i København, der var mere end 6.000 mark værd. Opgøret mellem kongehuset og Akselsønnerne var indviklet og langstrakt. Det interessante i denne sammenhæng er påstanden om, at fru Birgitte måtte afstå de to gårde under pres fra Hans Tolder, der ellers er mest kendt for sin virksomhed som tolder og lensmand i Ålborg.⁸ Hans Tolder tilhørte den rådgiverkreds, anført af moder Sigbrit, og hvortil også Malmøborgmesteren Hans Mikkelsen hørte, der i klageposterne betegnes som »fandens skalle«.

Af den københavnske sisebog fremgår, at borgerne tilsyneladende beredvilligt betalte sisen. De sure miner kan vi jo ikke se. Det fremførte skal blot antyde, at der under overfladen ulmede en utilfredshed. Få år senere brød utilfredsheden ud i lys lue. Da Christian II i januar 1523 blev mødt af oprøret i Jylland, måtte han så skånsomt som muligt underrette dronning Elisabeth i København om det passerede. Meget betegnende, ikke mindst i denne sammenhæng, tilføjede han et ejendommeligt ps.

»Hvis I mærker, at de knurrer noget om den sise«, skrev kongen i sit udtrykfulde sprog, »at I da giver dem for svar, at I vil lægge den af«.° På falderebet pegede Christian II selv på sisen som en af sit regimes mest upopulære indgreb.

Et skema

Inden vi tager afsked med selve sisen et lille administrationshistorisk kuriosum. Fra dagspressen og fra skattevæsenets, bankers eller forsikringsselskabers udgydelser kender vi myndighedernes krumspring, når personale og kunder skal informeres om nye procedurer. Offentligheden må forudses at reagere tvært og vrangvilligt, hvorfor det er af afgørende betydning, at det nye budskab er enkelt og lysende klart. En fiktiv gårdejer Ole Hansen, Landevejen 2, 3712 Fjordby kan klare begreberne og få 10-øren til at falde selv hos den mest enfoldige.

Noget i den retning må have foresvævet Christian II's kancelli. Da forordningen om 1519-sisen udstedtes, tilføjede man et eksempel på de sedler, sisemestrene skulle udstede til kunderne.¹⁰ Efter regeringens anvisninger skulle naturligvis sælgeren og køberen af øllet, byens navn samt kvantum og dato anføres. Måske for at foregå med et godt eksempel og for at demonstrere, at sisen angik alle - eller simpelthen af mangel på fantasi - valgte man ikke fiktive modeller, men brugte to af kancelliets embedsmænd. Derved kom magister Hans Wenck »af Bogense« lidt overraskende til at give partiet som ølsælger, mens hans kollega, magister Jørgen Friis, »provst i Bogense«, figurerede som køber af to læster øl. Udover selve transaktionen mellem de to embedsmænd var Hans Wencks fynske hjemstavn nok et fiktivt element, opfundet af

pædagogiske grunde. Det fiktive understreges af tilføjelsen: hvad enten han er købmand eller skipper - et vink til tungnemme sisemestre om, at eksemplet ikke skulle tages bogstaveligt. Derimod var Jørgen Friis, den senere Viborgbisp, vitterligt i 1519 nyudnævnt provst i Bogense, hvilket ganske vist ikke knyttede ham særligt til den nordfynske købstadskirke, men populært sagt var et spørgsmål om lønramme.

Man kunne få den tanke, at de to kancelliembedsmænds gæsteoptræden som ølhandlere var en spøg fra deres kollegers side, svarende til vore dages hip hip hurra-annoncer, der indrykkes af drilagtige bekendte. Men det ville nok være forhastet. Sisen blev både af myndigheder og kunder taget dybt alvorligt. Derimod må vi nok have lov at slutte, at de to embedsmænd har været i søgelyset, da sisen blev gennemført. Jørgen Friis var en stræbsom bureaukrat med store ambitioner, og Hans Wenck var en af de kancellisekretærer, der var nært knyttet til moder Sigbrit og gjorde optegnelser om hollandsk lovgivning til brug for de reformer, hun og kongen planlagde i Danmark.¹¹ På moderne dansk ville man betegne ham som Sigbrits »mappebærer«.

Det virker rimeligt, at netop Hans Wenck og Jørgen Friis har været aktive for at promovere sisen. Om de selv har ønsket at træde frem som »modeller« er mere tvivlsomt. Faktisk er eksemplet ikke rigtig vellykket. Det anføres i den del af forordningen, der angår det danske øl, men af teksten fremgår klart, at en brygger i en af de danske købstæder, altså også i Bogense,

skulle erhverve en seddel hos sisemesteren, hvor det planlagte, endnu ikke bryggede øl var anført. Denne seddel har tjent som kontrol, når sisemesteren i næste omgang indfandt sig for at bive, at øllet blev hældt på tønder. Ved at tvinge bryggerne til at »købe billet« på forhånd har man søgt at modvirke unddragelser, selv om proceduren bedst kan karakteriseres som omstændelig.

Denne »billet« er der imidlertid ikke tale om. Eksemplet angår tydeligt salget af importeret øl, skønt forordningen påstår, at det kunne anvendes både på fremmed vin eller øl og på dansk øl. Det måtte uundgåeligt skabe forvirring. Hertil kommer, at formularen intet oplyser om, at sisen var betalt, hvilket ellers netop var dens hovedfunktion. Lad det være os en trøst, der har oplevet mindre heldige offentlige skemaer, at bureaukratiet også i 1500-tallet kunne klokke i det.

Bryggerne

Renæssancens lærde historikere fortæller en anekdote om en soldatertumult, der utvivlsomt træffer stemningen i sommeren 1519. Selve den dramatisk udpenslede historie kan vi se bort fra. Interesse i denne sammenhæng har kun sceneriet, der placeres ved Frue kirke, hvor senere i århundredet latinskolen lå »på kirkegården«, vel sagtens hjørnet af Nørregade og Frue plads.

Her boede på Christian II's tid en skotsk postejbager, som holdt værtshus og gårdkøkken, hedder det, »hvor altid var mange skotter til herbergs«.¹² Christian II havde

Skikkelse på dansk øl. Christian II's siseforordning 1519. Nederst ses eksemplet på en lokal siseseddel, hvor to af kancelliets medarbejdere optræder som ølhandlere.

After the battle of Gray's Bluff - the Indians found the bodies of
of small & large

And the same of the world
they be of the good and the bad
of the good and the bad

Robertson per Simpson

The breakfast for supper with the same supper as supper plate
 same for next breakfast or supper with the same or another of
 the same kind of food or what is best for the same for the same with

Your friend the bridge or not from across the river with a view shall be your subject
 justifying against the fact - not bridge or not bridge for that bridge
 right or false 133 proved beyond doubt before

The first time I wrote to you my bag of letters in a post office
it happened to be near mine the good for the time then,

And ist price for exp. time place of first hand per annum
for all or the surplus place per year from the first

Das meiste Landt vnter offte August Land. als dard dard
das stetter bester gel meiste vnter. fisch pferst. bayer
y lftt als fisch daz. april: als morn als bulten manne pnd
ff v. gel ar meiste meiste dard ar t-ff vnd vnderstet me
t-ff d-ff vnd vnter dard dard pnd vnter gel dard dard dard
de dard dard dard dard dard dard dard dard dard dard

hvervet både franske, tyske og skotske lejetropper, der blev indkvarteret i København. Renæssancens landsknægte måtte selv holde sig med kost og logi, og det har næppe været en dårlig forretning for københavnernes, at tropperne blev stuvet sammen indenfor voldene. Mange har ligesom den skotske postejbager drevet pensionat, og i mylderet og sommerheden må vi gå ud fra, at der også har været afsætning på det ellers yderst ringeagtede hjemlige, danske øl.

I sisebogen optræder virkelig en Walter Skotte, men om han er identisk med den halvt sagnagtige postejbager, hvis hus gik op i luer under tumulten i 1519, er naturligvis ganske uvist. Denne Walter Skotte synes at have indtaget en ret fremtrædende position. Under Grevefejden var han en af de 12 borgere, der repræsenterede det menige borgerskab ved overgivelsen 1536, og i 1547 nævnes hans gård »i Gråbrødre«.¹³ I 1519 bryggede han beskedne otte tønder øl den 26. september. Med penge på lommen har de skotske ganer vel også foretrukket stærkere drikke end det tynde og ofte sure hjemmebryg.

Hjemmebrygget var dog en absolut nødvendighed i datidens købstadsgårde, der var præget af store folkehold ligesom senere tiders landhusholdninger. Velhavere kunne naturligvis købe det øl, de havde brug for, men det er nok karakteristisk, at vi blandt bryggerne i august-september 1519 træffer stort set alle kendte navne i byen. Af magistraten, der må antages at have været sammensat af de mest fremtrædende og velstående borgere, savnes kun en enkelt, rådmand Niels Stemp, der af den ene eller den anden grund mangler på listen.

En mulighed er, at han har været fritaget

for sisen. Niels Stemp tilhørte eliten af københavnske storkøbmænd og optræder ved flere lejligheder som långiver i stor stil til kongen.¹⁴ Et egenhændigt notat af moder Sigbrit antyder, at han drev ret omfattende forretninger med kronen og muligvis bryggede (til flådens behov?).¹⁵ Senere under Frederik I blev han borgmester og fritoges på et tidspunkt for told, men gerådede i en stærk modsætning til sine kolleger i rådet, da han anklagedes for at blande havre- og bygmalt, altså en affære, der også snerper i retning af ølbrygning, hvorpå han måtte forlade byen.

Niels Stemps fravær i sisebogen skyldes i hvert fald ikke, at han selv var fraværende. Det træffer sig så heldigt, at Københavns ganske vist meget summariske regnskaber er bevaret for 1519, og derved kan vi konstatere, at vistnok den samlede magistrat samt 23 fremtrædende borgere deltog i et møde den 23. august, hvor der blev aflagt regnskab for byskatten.¹⁶

Af de 23 menige borgere, der deltog i regnskabsmødet, savnes de ni i sisebogen. Navnlig synes skindbranchens folk, især skomagerne, at være mødt talstærkt frem - måske fordi rådhuset for dem lå rundt om hjørnet - og af »skinderne« er der mange, der tilsyneladende ikke har brygget. Vi noterer os dog, at en Anders Fichsen, skomager, kan være den samme som Anders Skomager i Klosterstræde, der har brygget to gange, ligesom en Oluf Brygger, som man netop ville vente at træffe i sisebogen, kan være identisk med en af de 17 andre Oluf'er med -sennavne, der vitterligt har brygget. De 14 øvrige borgere figurerer i hvert fald umiskendeligt som bryggere, og mon ikke den nye sise har været et almindeligt samtaleemne under mødet den 23. august?

Denne dag havde ni borgere brygget eller rettere afsluttet brygningen ved at hælde øllet på tønder og betalt sise, som vi vel må opfatte sisemesterens notater. Blandt de ni var en af de to borgmestre, Thomas Guldsmid, der bryggede 12 tønder og betalte 1 mark i sise. I sisebogen er han respektfuldt anført som »burmester«. Da han bryggede næste gang, nøjedes han med en halv læst, 6 tønder. Det har tydeligt været en Nebengeschäft for ham.

Thomas Guldsmid boede i det fashionable Strand-kvarter, hvor han optræder på borgerlisten 1510/1511 »selvanden«. Meget tænkeligt har hans hjem ligget på selve Højbrostræde. I 1521 var en gesandt fra Danzig indkvarteret her, og det fremgår, at moder Sigbrit passerede huset under sin færd fra slottet til sin egen gård på Amagertorv.¹⁷ Thomas Guldsmid hed egentlig Thomas Meygenris og har formentlig virkelig været guldsmid.¹⁸ Han må være blevet udnævnt før sin kollega, da han altid nævnes først.

Den anden borgmester, Jens Brolægger, har kun brygget en enkelt gang, men et vist format antydes dog af, at hans bryggerkedel på 17 tønder hørte til de største. Jens Brolægger var købmand og drev en ret udstrakt handel både en gros og en detail.¹⁹ Han mødte i borgervæbningen »selvtredie« og har altså været regnet for mere velhavende end sin kollega.

Borgmestrene sad i København ikke livsvarigt på deres poster, men vekslede hyppigt, og det samme gælder rådmændene. Efter forfatningen skulle der være ti, men med sikkerhed kan vi kun pege på otte. Flere af byens mest fremragende borgere, tidligere og kommende magistratsmedlemmer, finder vi i 1519 blandt de menige borgere. Omvendt er det naturligvis ikke givet,

at alle »honoratiore« deltog i mødet den 23. august. En enkelt kan have haft sine grunde til at blive væk.

Sisebogens første »kunde« overhovedet var Peder Jonsen, der den 11. august betalte for 15 tønder nybrygget øl og med stor regelmæssighed fortsatte med at brygge 15 tønder om ugen. De første gange betegnedes han rådmand, men fra den 22. august mangler titlen. Sammenholdt med hans fravær på mødet den 23. må det næsten betyde, at han er udtrådt af rådet ved denne lejlighed.

Følger vi denne tankegang, må hans afløser have været den sidst nævnte rådmand på mødet, Peder Bager, der ligesom Peder Jonsen har brygget 15 tønder øl i 8 omgange. Denne mand optræder i sisebogen som Peder Bager på Nørregade, antagelig for at skelne ham fra Peder Bager ved Fisketorvet, der nævnes 1510/1511. Men den 30. august - efter rådsmødet den 23. - er adressen forsvundet, og den 16. september kaldes han pludselig rådmand. Denne bager på 1500-tallets Nørregade boede i øvrigt næsten helt oppe ved volden, omtrent hvor natklubben Adlon mange år senere havde til huse.²⁰ Han har været en formuende mand, der mødte »selvtredie« i borgervæbningen og i flere perioder sad i magistraten.

Ellers er det karakteristisk, at næsten alle de prominente borgere mangler titler og adresser. Af den siddende magistrat er det kun den mangeårige rådmand Lasse Hansen, der nogenlunde fast bliver tituleret i sisebogen. Ligesom i Peder Bagers og Peder Jonsens tilfælde skyldes det vel risikoen for en forveksling med en navnefælle. Det samme gælder utvivlsomt den anden af de to adresser, vi træffer blandt de prominente, Lasse Jensen, der regelmæssig

Den — ti dag i august
H. Gaffner sig af boud af
for jens — — — — —
al den att. ti dag:
august — — —

H. anand af — — — — —
i februar boud for ti dag
al den att. ti dag
i august — — — — —

H. anand af — — — — —
nordregade for ti dag
ti dag i august — — — — —
— — —

På forsiden ses den kongelige skriver, Christierns, opgørelse over den københavnske sise 1519. Herover sisemesterens første tre kunder: rådmand Peder Jonsen, Hans Pedersen i Klædeboder og Per Bager på Nørregade.

placeres »ved Gamle Torv«. Denne driftige borger, der senere blev rådmand under Frederik I, bryggede i 6 omgange hele 20 tønder øl, de to første gange endda 20½.

De øvrige magistratsmedlemmer svinger mellem stordrift og det mere beskedne hjemmebryg. Den mest foretagsomme rådmand var Lasse Juul, der 6 gange bryggede 20 tønder og en enkelt omgang, underligt nok, på kun 12 tønder. Derefter kom Oluf Ostridsen, der bryggede 15/16 læster i 6 omgange og ved en enkelt lejlighed også sikrede sig en tønde pryssing. En af Københavns mest velhavende mænd, guldsmeden Hans Frimand, der senere kom til at give navn til sit kvarter, bryggede to omgange på 10 og 11 tønder, mens rådmændene Kort Fincke og Henrik Mither nøjedes med en enkelt. Henrik Mither er vist helt ubekendt, mens Kort Fincke senere gjorde sig bemærket under Grevens fejde som en af Christian II's ivrigste tilhængere.

Blandt de prominente bryggere udenfor rådet mærker vi os den tidligere borgmester, storkøbmanden Mogens Lauridsen, der ansås for en af Københavns rigeste mænd. I 1510/1511 sattes han til at møde »selvsjette«, hvilket gjorde ham til borgervæbningens absolutte topscorer sammen med Hans Bogbinder, der senere var død, men hvis enke, Birgitte, har brygget en enkelt gang. Mogens Lauridsen bryggede ligesom sin efterfølger, Jens Brolægger, kun en enkelt omgang, som til gengæld var på hele 20 tønder. Han var gift med en datter af Øresundstolderen Peder Hansen, hvilket næppe har skadet ham hverken i næring eller formuesforhold.²¹ Som borgmester i flere omgange har han været en dominerende skikkelse i byen, hvilket forklarer, at det senere Frimands kvarter, kvarteret omkring Helligåndsklostret, i 1510/1511 kal-

des Mogens Lauridsens rode. Senere synes hans gård at have ligget i Strandkvarteret på hjørnet af Amagertorv og Højbrostræde.²²

En mere kendt historisk skikkelse, der møder os i sisebogen, er en anden storkøbmand, Albrecht van Goch. Også han boede i Strand-kvarteret, hvor han i 1510/1511 mønstrede »selvtredie«, det halve af Mogens Lauridsen. Siden kan han let være blevet mere velhavende. Han drev udstrakte forretninger med kronen og stod i høj gunst hos Christian II og velsagtens også hos moder Sigbrit. Det gav ham en dobbeltrolle i København, hvor han havde været borgmester indtil månedsskiftet juli/august 1519 sammen med en anden flittig brygger, Peder Jørgensen, og samtidig repræsenterede kongen i en række finansoperationer. I 1518 oppebar han sisen og byskatten på Christian II's vegne,²³ mens vi desværre ikke hører noget om sisen 1519, der har større interesse i denne sammenhæng. Han var stærkt engageret i Christian II's store nordiske handelskompagni, der var tænkt som et 1500-tals Ø.K. i statsregi, og som vist den eneste af de her nævnte københavnske borgere fulgte han kongeparret i landflygtighed 1523, men forsonede sig dog hurtigt med de nye magthavere. Han døde i 1533 som en hovedrig mand. I sisebogen 1519 tegner han sig med smuk præcision for fem brygninger à 18 tønder.

Københavns erhvervsgeografi skinner igennem i sisebogen, hvor vi møder »metalbranchen« - smede, sværdfegere (våbensmede), plattenslagere, en kedelsmed, klejnsmed, kandestøber, bægermager og et par grydestøbere - der holdt til i smedekvarteret omkring Vestergade.²⁴ Guldsmede har vi allerede truffet på byens

mere fornemme strøg. I Klædebo rode omkring Skindergade fandtes en koncentration af skomagere, skindere, buntmagere, remmesnidere og skræddere. Her havde den enlige pungemager måske også hjemme.

I de tre roder nærmest slottet og havnen, Snarens, Strand og Øster, kunne man tænke sig, at folk i service- og transportbranchen boede. I sisebogen møder vi flere skippere og skrivere, en drager og en kældersvend, samt en Didrik Bartskeer. Af andre håndværkernavne støder vi på en bødker, en stolemager og en tømrer. Derimod var Niels Tøndebinder og Peder Brolægger begge store købmænd, der for længst havde lagt forfædrenes håndværk bag sig. Peder Brolægger indprentede sig i den grad i sine bysbørns bevidsthed, at det ældre navn på det stræde nær Rådhusstræde, hvor hans store gård lå, blev fortrængt af Per Brolæggers Stræde, der har holdt sig til vore dage. Efter en mattere start bryggede Peder Brolægger 16 tønner i 6 omgange. Strædet, der senere blev domicil for brygger Carl Jacobsen og dermed starten på Carlsbergbryggerierne, rummede i 1519 også en Jens Brygger, at skelne fra Jens Brygger i Pilestræde. Ingen af Jens'erne tegner sig dog for nogen overvældende produktion.

Mærkeligt nok optræder kun en enkelt slagter, Mikkell Kødmanger. Til gengæld mange bagere og - ikke overraskende - en række bryggere. Bryggernavnet borger naturligvis ikke for professionen, men blandt de mest produktive mærker vi os i hvert fald hele to Knud Brygger'e og en Lasse Brygger. Den ene Knud Brygger i Kødmangerstræde har brygget godt 12 tønner i 8 omgange, den anden, i Vandmøllestræde (nutidens Rådhusstræde), var også flittig

og bryggede 8 gange, men i en større kedel eller bryggerpande, der rummede 16 tønner. Må det her være indskudt, at bryggerkedlerne var ret kostbare og undertiden blev »leaset« af velhavende gejstlige institutioner.²⁵

I løbet af de to måneder august-september 1519 bryggede Knud Brygger i Kødmangerstrædet i alt 100 tønner øl, hans navnefælle i Vandmøllestræde 114. Her må der virkelig være tale om en professionel produktion med salg for øje, hvad enten det skete til egne pensionærer eller ud af huset. Kun få af de flere hundrede københavnske bryggere nåede sådanne højder. Andre foretagsomme borgere var tre allerede nævnte, den afgåede rådmand, Peder Jonsen, der nåede op på 117 tønner, hans formodede afløser, Peder Bager, på 120 tønner og Lasse Jensen på Gamle Torv, der bryggede 121 tønner.

Endnu højere nåede en lille gruppe af særligt entreprenante. Far og søn, gamle og unge Lasse Krage, var begge flittige, og senior bryggede vistnok mindst 130-140 tønner, hvis vi har fået dem skilt korrekt. En ellers ikke nærmere bekendt Peder Olufsen, Ved Stranden, der nævnes som rodemester 1515, har brygget 125 tønner, og samme kvantum nåede Lasse Brygger, der boede i Kødmangerstræde og altså levede op til sit navn. Den omtalte rådmand Lasse Juul bryggede 132 tønner og Poul Kældersvend 139 tønner. Den flittigste var dog Mogens Nielsen, der nåede at brygge hele 11 omgange på de to måneder, for det meste 15 tønner og to omgange på 14 tønner. Det gav en flot produktion på 163 tønner. I alt forsinkedes der i perioden næsten 7.000 tønner øl, henved 1 million liter!

Københavns historie i senmiddelalderen og på reformationstiden er så veldokumen-

teret, at man ligefrem bliver forbavset over at støde på en række helt ukendte navne. Blandt de anonyme »myrer«, hvis færden - så vidt vides - kun er registreret ved denne ene lejlighed, kan nævnes Albert Grubbe, Anders Emmesen, Anders Sværdfejer, Ditlev Plattenslager, Hans Oldenborch, Kort Herman, Mogens Klejnsmed, Ove Grydestøber, Peder Skalk (et øgenavn?), Rasmus Kældersvend, Steffen Stolemager og Søren Vestervig.

Et kapitel for sig, beslægtet med det anonyme, er sisebogens 11 kvinder, hvortil må føjes den unavgivne malerkvinde i Højbrostræde. Til sammen udgør kvinderne kun et par procent af de københavnske bryggere - ikke nogen imponerende andel, når man ser, at kvinderne i 1377 udgjorde 12 % af grundejerne. Men dog et avancement fra borgervæbningen 1510/1511, hvor der kun figurerer 15 kvindelige grundejere blandt 6-700 mandlige.²⁶

De ølbryggende kvinders produktion er heller ikke opsigtsvækkende. Næsten alle har kun brygget en enkelt gang og i beskedent omfang. De fleste har vel været enker som den allerede nævnte fhv. borgmesterfrue Birgitte eller Berete Bogbinders. En Ane Meldorps drev gæstgiveri - hendes gård nævnes på en fortegnelse over herberger 1523²⁷ - men åbenbart med hovedvægten på andre drikke end dansk øl. Den eneste af et nogenlunde professionelt tilsnit er den allerede strejfede Pernille ved porten, der bryggede regelmæssigt i de to måneder. Måske har hun lagt navn til Pernille Bryggers gård i Hestemøllestræde, der nævnes i byens jordebog 1581.

Blandt kvinderne træffes også en selverhvervende hustru, den eneste af de mange bryggere, der kan hævde sig i Danmarkshistorien ved siden af Albrecht van Goch.

Denne fremtrædende kvinde var Sidse Walters, der den 22. august blev noteret for 13½ tønne øl. Hun var den ansete Walter Kniphofs enke og moder til søkrigeren Claus Kniphof. Mens hendes nye ægtefælle, Jørgen Kock, passede sit møntmesterembede i Malmø, blev hun åbenbart boende i København. Ved flere lejligheder lånte hun byen store summer til befæstningen, og i fortegnelsen over herberger 1523 nævnes hun i Hans Bogbinders hus, hvor hun øjensynligt drev hotelpension.²⁸ I denne rige frues hjem har de foretrukne drikke givetvis været andre end hjemmebrygget øl.

Navnlig overklassen fnøs tydeligt ad hjemmebrygget. I 1521 foregik der i København nogle ret anspændte forhandlinger mellem hansestaden Danzig og den danske regering. I den ophidsede stemning kom en af rigsråderne for skade at udslynge et dansk »send the marines!« For at underbygge truslen tilføjede den ophidsede herre, at ekspeditionen ikke ville koste regeringen mere end »100 eller 200 sider råddent flæsk og et par læster sur drikkelse«,²⁹ åbenbart standardtraktementet om bord på den danske orlogsflåde.

Den sure drikkelse må have været af samme art, som det københavnske øl, der bryggedes i august-september 1519. Ringagtet af sit publikum, men uforligneligt som kildemateriale, når sisemesterens regnskaber er bevaret.³⁰

1. Didrik van der Reyt til hertug Frederik (I). Hertug Frederiks arkiv A 2-3, Rigsarkivet.
2. Se Thelma Jexlevs artikel Københavns borgere 1377 og 1510 i Historiske Meddelelser om København 1978 s. 39-59, jf. om jordebogen 1496 H.U. Ramsing: Københavns Historie og Topografi i Middelalderen III. Kbh. 1940 s. 179-199.
3. Registret af sisen på dansk øl, Rigsarkivet, Registrant 108 A, pakke 6, læg 12.
4. MIV 10. Museerne i Viborg amt 1980 s. 25-29.
5. Mikael Venge: Dansk Toldhistorie I. Kbh. 1987 s. 175-185.
6. Klageposterne er indsat i Frederik I's registrant C, Danske Kancelli, Rigsarkivet.
7. Danske Viser fra Adelsvisebøger og Flyveblade IV. Kbh. 1978-79 s. 17-24.
8. En anden mulighed er, at der blot menes hans - kongens - tolder, altså toldereren i København, men da Hans Tolder netop omtales i det følgende, er det mest sandsynlige, at der sigtes til ham. Jf. C.F. Allen: Breve og Aktstykker s. 29.
10. P.F. Suhm: Samlinger til den danske Historie II, 1. Kbh. 1781 s. 185.
11. Johan Hvidtfeldt i Scandia 1939 s. 230, jf. Henrik Lundbak: Såfremt som vi skulle være deres lydige borgere. Odense 1985 s. 157.
12. Arild Huitfeldt: Christian II's Historie. Kbh. 1976 s. 116, Grethe Ilsøe: Huitfeldt manuskripter. Kbh. 1976 s. 96, jf. C.F. Allen: De tre nordiske Rigers Historie III, 2. Kjbh. 1867 s. 157, H.U. Ramsing III s. 153.
13. Thomas Riis: Should Auld Acquaintance Be Forgot II. Odense 1988 s. 204.
14. H. Lundbak: Såfremt ... s. 168.
15. M. Venge: Bondekær eller tyrant? Odense 1975 s. 20. Jf. Lars Sjödin: Handlingar till Nordens historia III. Stockholm 1979 s. 257.
16. Kjøbenhavns Diplomatarium I. Kjbh. 1872 s. 271.
17. Historisk Tidsskrift 1981 s. 34, jf. H. Lundbak: Såfremt ... s. 164.
18. H. Lundbak: Såfremt ... s. 156.
19. Sst. s. 24, 28.
20. H.U. Ramsing III s. 187.
21. H. Lundbak: Såfremt ... s. 42.
22. H.U. Ramsing III s. 182.
23. Kjøbenhavns Diplomatarium I s. 270-71.
24. Jf. Historiske Meddelelser om København 1978 s. 52-53.
25. Et eksempel fra 1525 med godt en snes københavnske bryggere i Kjøbenhavns Diplomatarium IV s. 406-7.
26. Historiske Meddelelser om København 1978 s. 55-56.
27. Kjøbenhavns Diplomatarium I s. 329.
28. Sst. s. 260, 330.
29. Historisk Tidsskrift 1981 s. 51.
30. Som man kan læse på forsiden:
» . . . antvorde de mig, Christian, på vor nådige herres vegne«.

Dansk Toldhistorie

– EFTER PROJEKTETS AFSLUTNING

Dansk Toldhistorie kan måle sig med den nye Danmarkshistorie i kvalitet og synsvinklen er alt andet end snæver

Bøger

Af
Steffen Heiberg

Samtidig med Politikens og Gyldendals store Danmarkshistorie kommer på markedet ledsaget af det store trut i reklametrompeten, udsendes noget mere upåagtet Dansk Toldhistorie, som Toldhistorisk Selskab har taget initiativet til. Der er imidlertid tale om et værk, der i kvalitet udmærket kan hævde sig overfor Danmarkshistorien.

Emnet er heller ikke så snævert som det lyder. Toldpolitik er jo nært forbundet med både den økonomiske og udenrigspolitiske udvikling. En fremstilling af toldforholdene vil derfor automatisk kaste lys over væsentlige sider af landets historie.

Ypperligt sprog

Værket er planlagt til fem bind, hvoraf de to første og det sidste er udkommet. Første bind om tiden indtil 1666 er skrevet af Mikael Venge. Af alle historikere i min generation er Venge måske den bedste skribent. Hans nemmelse for sproget, bindelse med en udtalt blot, for det barokke i den

skellige adfærd, gør læsningen til en fornøjelse. Hertil kommer hans skarpe blik for skellet mellem væsentligt og uvæsentligt.

En del plads bruges naturligvis på Øresundstolden, hvis oprindelse var de afgiftende skibe og handel på markedet ved Skanør. Skånemarkedet i midtens slutning gik i op indførte man i stedet sitafgift på alle skibe serede Sundet. O hurtig til store be dens vigtigste ha gennem Øresun ske havne hen rende søfartsf ne, varer sø værk, tjære samt brødk voksende europæ.

Mikael Venge: *Fra Øresundstolden til den danske told*, bd. 1, 313 s. AfTROELS DAHLERUP

Brøn fred Alt om toldere intet om syndere

Øre ret hæ tra' statsdan øk ved, at den le at opkræve transitafgifte, skyttelsespeng sætter og rejsena Det er derfor vi disse spørgsmål be med glæde ser vi en handlet i dr. Venges lit omend lejlighedsvis lidu tige sig bl.a. med de enkelte afgifters historie, og læserne kan slå op under alt fra mineralvand Indtil 1959 varetoget told-

gesvend, Christianopeltraktaten, hvor hollænderne gennemtvang en drastisk nedsættelse af toldsatserne. Ja mere end det, idet traktaten politisk og økonomisk gjorde Danmark til en hollandsk satellit. Hollænderne reddede ikke vist landets selvstændighed, men prisen var Danmark

landets ens op- rie før mere end Øresund- art skildrer gen af en t, hvor told- 32 blev en mi- rods indretnin- aniseret toldvæ- forholdene efter gt temmelig kao- skyldtes bl.a. et eligt antal terteolde ler på ke om nansi- blev ideli- ad- tigs-

Dansk Toldhistorie

Efter projektets afslutning

I sommeren 1984 præsenterede Toldhistorisk Selskab sit hidtil mest ambitiøse projekt, en Dansk Toldhistorie i fem bind. Syv år efter selskabets stiftelse vovede vi os med nogen bæven ud på en opgave, der både fagligt og økonomisk kunne forekomme temmelig uoverskuelig. Men det var et længe næret ønske om en samlet, stor moderne fremstilling af tolden og afgifterne, toldernes og toldvæsenets historie, som vi hermed så en mulighed for at få opfyldt. Det skulle vise sig, at det var godt, det blev gjort i tide. Men det vidste vi ikke dengang. De fem bind er udkommet, og forfatterne og bogtilrettelæggerens indsats taler for sig selv. Udadtil har vi da også kunnet glæde os over en velvillig modtagelse i dagspressen. Indadtil må endnu en medvirkende med tak fremhæves: Professor, dr. oec. Hans Chr. Johansen har som medlem af Komitéen for Dansk Toldhistorie givet os en uvurderlig hjælp som fagligt tilsynsførende.

Toldhistorisk Selskab har kunnet glæde sig over stor opbakning fra medlemmernes side, men et projekt i denne størrelsesorden måtte nødvendigvis kræve støtte også udefra. Vi er en række fonde, organisationer og virksomheder dybt taknemmelige for de tilskud, der gjorde det muligt at igangsætte arbejdet, og for de midler, som siden er stillet til rådighed ved udgivelsen af de enkelte bind. Som en naturlig påskønnelse af den hjælp, der er ydet fra mange sider, bringer vi listen over vore mæcener såvel som regnskabet over, hvad pengene er gået til.

Da det sidste bind af Dansk Toldhistorie udkom den 3. april 1990, havde begunnelser, velkendte af offentligheden, radikalt ændret vilkårene for den ærværdige danske toldetat. Nu hedder det told **og** skat.

Dermed er toldens og toldernes, afgifternes og toldadministrationens historie ikke slut. Der er mere at sige om fortiden. Og der er en fremtid. Men vi kan glæde os over, at vi fik Dansk Toldhistorie projekteret og publiceret, mens det endnu kunne foregå uforstyrret af den omkalfatring, som sammenlægningen af Told- og Skattevæsen har medført.

C.A. Nielsen

Formand for Toldhistorisk Selskab

Bidragydere til Dansk Toldhistorie

Dronning Margrethes og Prins Henriks fond

Aktieselskabet De Danske Spritfabrikker

Aktieselskabet Korn- og Foderstof Kompagniet

A/S Fehr & Co's Legat

Det Berlinske Fond

Bryggeriforeningen

Carlsbergfondet

Danisco's Fond

Danmarks Automobilforhandler Forening

Dansk Speditørforening

Dansk Toldtjenestemand's Forbund

Det Danske Handelskammer

Den danske Toldetats Forening

Den Hielmstjerne-Rosencroneske Stiftelse

Fondet Pensionskassen af 1844

HK områdeklubben for Toldvæsenet København

HK-landsklubben Toldvæsenet for provinsen

Laane- og Sparekassen for offentligt ansatte

Provinsbankens Gavefond

Skandinavisk Tobakskompagni's Gavefond

Sparekassen SDS

Topsikring gs

Velux Fonden af 1981

Vinhandlerforeningen for Danmark

Regnskab for Dansk Toldhistorie

Indtægter:

Tilskud fra fonde m.v.	561.500 kr.
Tilskud fra Toldhistorisk Selskab	260.709 kr.
Salgsindtægter	774.000 kr.
Samlede indtægter	1.596.209 kr.

Udgifter:

Trykningsomkostninger	749.500 kr.
Forfatterhonorarer	595.000 kr.
Lay out	75.000 kr.
Konsulentbistand	40.000 kr.
Billedmateriale	14.735 kr.
Reklameomkostninger	35.000 kr.
Forsendelsesomkostninger	30.143 kr.
Mødeomkostninger	25.000 kr.
Bøger udleveret til boganmeldere m.fl.	31.831 kr.
Samlede omkostninger	1.596.209 kr.

Karin Christensen
kasserer

Henrik Becker-Christensen

Lektor, mag. art., Bd. II: Protektionisme
og reformer 1660-1814

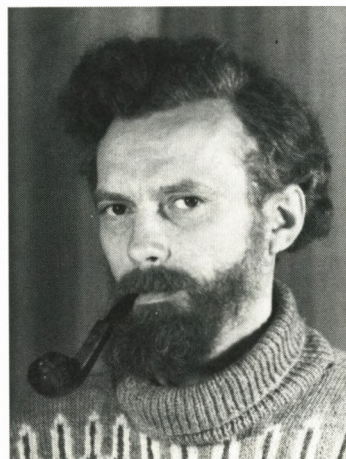
Mikael Venge

Dr. phil., Bd. I: Fra åretold til toldetat
- Middelalderen indtil 1660

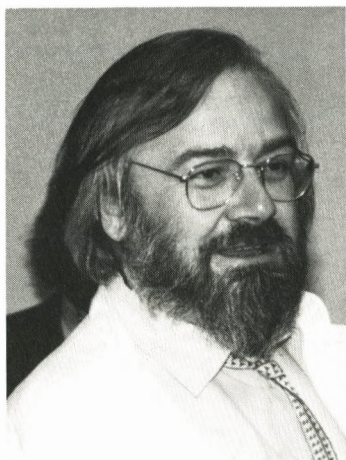
Henrik Fode

Arkivar, mag.art., Bd. III: Liberalisme og
frihandel 1814-1914.

Anders Monrad Møller

Museumskonsulent, dr. phil., Bd. IV:
Etaten og traditionerne 1914-1945.

Jens Lorentzen

Grafisk formgiver.

Tilrettelæggelse af 2.213 sider toldhistorie.

Paul Gersmann

Fhv. Departementschef, cand. polit. Bd. V:

Fra importregulering til moms 1945-1986.

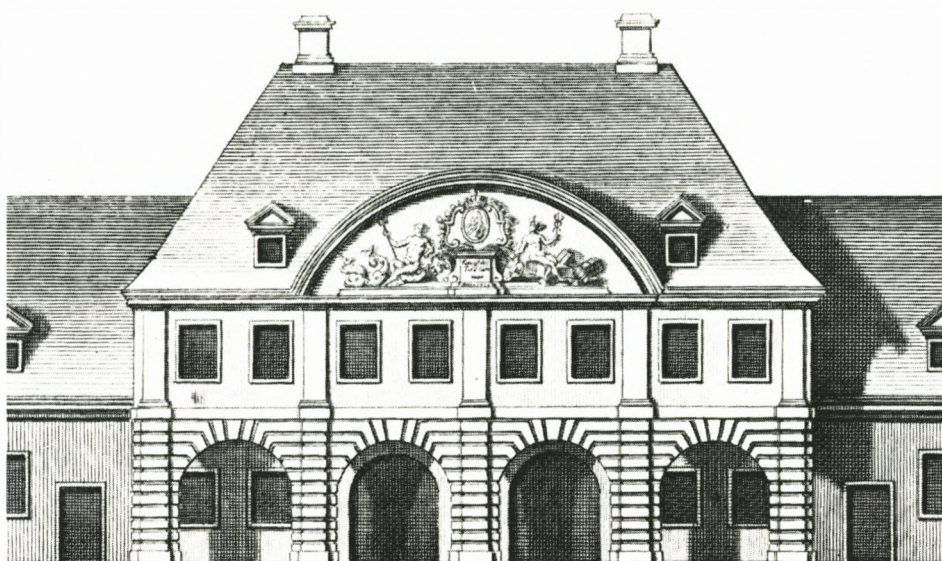
O. Tobiesen Meyer

Fuldmægtig, cand. jur., Bd. V: Fra importregulering til moms 1945-1986.

Alf Therkildsen

Fuldmægtig, cand. polit., Bd. V: Fra importregulering til moms 1945-1986.

TOLDHISTORISK SELSKAB

Grænsegendarmer af årgang 1919

af Else Handberg

Som altid, når jeg finder en artikel om det gamle Grænsegendarmeri, læste jeg med interesse artiklen af Lars Andsager, »41 3/4 år i Grænsegendarmeriets tjeneste« i Zise nr. 1 1989.

Efter læsningen sad jeg tilbage med en dyb undren. For det første: Hvad har dog holdt en mand i et korps, hvis overordnede og for en stor del kolleger han betragtede med en ret udtalt foragt. Mange andre havde dog forladt korpset for at søge måske mere attraktive jobs. Og dernæst: Af hvilken grund har han givet de kolleger, der blev antaget den 21. februar 1919 en så hård omtale?

Nu kan intet på denne jord blande sig i en mands erindringer. De er hans egne helt og holdent. Men når de offentliggøres og kan virke som kendsgerninger, synes jeg nok, at sagen stiller sig anderledes.

Af hensyn til de læsere, der ikke har læst artiklen, bliver jeg nødt til at citere, hvad L. Andsager skriver side 9: »Man foretog da en udvidelse af Grænsegendarmeriets personale. Den 21. feb. 1919 ansattes 284 mand. De fik 112,50 kr. om måneden i løn og betalte 93 kr. for kost og logi. Selvfølgelig kunne staten ikke få kvalificeret personale til den betaling. De der ansattes var ofte straffede i tjenesten, selvfølgelig ikke alle.

Medens man før i tiden helst ansatte unge fra grænseegnen, var det nu folk fra alle dele af landets egne, som lod sig ansætte for at få en oplevelse og slippe for yderligere militærtjeneste«.

Angående kvalifikationer, ja, når man nu betænker, at dette er skrevet af en mand, der selv var blevet ansat 2½ år tidligere, til en mindre løn, nemlig 71,00 kr, og ikke gennem hele sin artikel lader forstå, at han skulle være ukvalificeret, kunne man jo nok nøjes med at trække kraftigt på smilebåndet.

Noget ganske andet er det med påstanden om, at de, der ansattes, ofte var straffede i tjenesten. Det er en påstand, der må være grebet direkte ud af den blå luft. De personaleakter, der omhandler stampapirer, er fortrolige, og der kan ikke gives aktindsigt ud fra hensynet til beskyttelse af privatlivets fred, ifølge rigsarkivaren. Da der således ikke kan gives mulighed for at afkræfte den fremsatte påstand, må man gå ud fra, at L. Andsager heller ikke kan have haft mulighed for med rette at se dem og bringe påstanden til torvs.

Alt dette gav mig lyst til at søge nogle kendsgerninger om disse unge mennesker, der skulle antages som grænsegendarmer. Hvorledes var forholdene dengang, hvordan blev de antaget og hvad blev der krævet af dem? Som hjælpemateriale har jeg her brugt et manuskript udarbejdet af min far, H.P.J. Koch, der var en af de mange, der blev antaget den 21. februar 1919. Han har kaldt sit værk »Grænsegendarmeriet ved Skelbækken-Flensborg Fjord 1920-1968«, og det ligger nu på Landsarkivet i Åbenrå. Desuden har jeg fundet mine oplysninger i diverse aviser fra januar-februar 1919, Udgående sager ved grænse-

gendarmeriet 15.3 - 31.12 1919, Korrespondancebog 15.3 - 31.12 1919, Problemer i dansk politik 1901-46, Dansk Politistat, Korpsbefalinger fra 19.2 1923 - 19.10 1938 samt Karnovs Lovsamling.

Tiden omkring indgangen til 1919 var præget af en hel del uro. Første verdenskrig var lige sluttet i november 1918 og der var en hel del mennesker, der passerede illegalt over grænsen. Under hele krigen havde Danmark haft indkaldt en sikringsstyrke. I februar 1915 var den oppe på 64.000 mand, og ved krigens slutning var den på 31.000 mand. En del af denne styrke - ca. 1700 mand - var placeret som hjælp til overvågning af landegrænsen.

Omkring nytår forelå der fra oberst Rømeling, chef for Grænsegendarmeriet, ønske om forøgelse af den faste styrke på 2 officerer og 284 mand, og samtidig var der fra politisk hold ønsket om en reduktion af sikringsstyrken.

Dette passede imidlertid ikke med lokalbefolkningens ønsker. De frygtede en dårligere bevogtning, og en del grænseboere fra Vedsted til Hejls samledes i Vejen omkring den 20. februar 1919 og forfattede en adresse til regeringen herom. Her kan man måske se en sammenhæng med Andsagers modvilje mod de nye gendarmes af 1919, idet han jo var ansat i Vedsted på dette tidspunkt, og hans familie var grænseboere.

Første gang ændringerne i grænsebevogtningen omtales i Rigsdagen er den 23. januar 1919, da forsvarsministeren foreslår en del af den udstationerede sikringsstyrke på 1700 mand erstattet af en udvidelse af Grænsegendarmeriet.

Efter drøftelser i partigrupperne om spørgsmålet er der tilslutning til forslaget, men man ønsker det dog vedtaget ved lov,

og ikke som først foreslået, gennem aftale med finansudvalget. Af referater fra behandlingen fremgår, at den tidligere kontrol har været kritisabel. I referat fra Koldding Folkeblad den 2. februar 1919 står bl.a.: »Lovforslaget tilstræber en midlertidig ordning, hvorved der navnlig tilstræbes at få et intelligent Gendarmerikorps«.

Det hele resulterede i Lov af 15. februar 1919, hvis paragraf 1 siger: »Grænsegendarmeriet forøges midlertidigt, dog ikke udover 31. marts 1920 med 2 løjtnanter 7 stabssergenter 2 oversergenter og 277 sergenter og gendarmes«.

Ifølge bogen »Problemer i dansk politik 1901-46« i afsnittet om arbejdsløshed står, at der især fra 1917, som følge af mangel på råstof og brændsel, kom stor arbejdsløshed. Nu skulle der så yderligere hjemsendes folk fra sikringsstyrken, så det var nok ikke bare eventyrlyst, der fik unge mennesker til at søge ind til Grænsegendarmeriet.

I vore dage ville man jo nu have forventet et stillingsopslag i aviser over hele landet. Men det blev i hvert fald ikke brugt ved den lejlighed. Selv om jeg gennemså fire aviser fra 1. januar til 21. februar 1919 fandt jeg intet. Der var kun referater af lovens gang gennem Rigsdagen.

Det var altså al den oplysning, der var at finde om udvidelsen af Grænsegendarmeriet, så det må have været ganske vågne unge mennesker, der søgte ind i korpset. Nogle unge kan også have fået orientering gennem militæret, hvis de endnu ikke var hjemsendte, men det er kun et gæt fra min side.

Stillingerne skulle besættes pr 21. februar 1919, så der var ikke megen tid at give bort af. Nærmest lidt af en hovsa løsning. Der er intet nyt under solen.

Nu må jeg støtte mig til min fars efterladte papirer, som et eksempel på ansættelse. Han blev hjemsendt den 20. december 1918 fra Næstved, hvor han havde været ved sikringsstyrken, rejste til Assens til sine forældre, men er derfra taget til Bågå i Lillebælt, hvor han havde arbejdet ved bønderne siden sit 11. år.

Den 6. februar 1919 har han fået en anbefaling af sognefogden på Bågå, den 9. februar er der afsendt forholdsattest fra 4. Dragonregiment, Næstved, den 16. februar afsender han ansøgning til Finansministeriet og den 18. februar sendes der fra Grænsegendarmeriet i Kolding indkaldelsesordre til Dragon 351 H.P.J. Koch om at møde på den ny toldkammerbygning iført lange støvler eller gamacher og medbringe lægeattest, forholdsattest og soldaterbog.

At de var mange der søgte, vidner en påtegning på hans ansøgning om. Der står ansøgning nr 348. At det nok var tilfældigt, hvor de forskellige havnede, viser en anden påtegning. Der står navnet på en kvartervært i Kalvslund og en i Rørkærshuse. Disse er begge overstregede og derefter står der Bastrup, og der kom min far til at bo hos den gamle stabssergent og frue, som han skriver hjem til sine forældre.

De unge mennesker mødte på toldkammeret, blev iklædt og ifølge Kolding Folkeblad blev de bevæbnet med militærgevær af Nov. 89 og rigeligt forsynet med ammunition. Man måtte åbenbart have haft tillid til de nye gendarmere.

Senest på iklædningsdagen må de være blevet gjort bekendt med, hvad man krævede af den unge gendarm og grundlaget for ansættelsen. Det må have været »Organisationsplan for Grænsegendarmeriet« stadfæstet 30. september 1902, der er blevet brugt.

Lad os så se lidt på den. I paragraf 1 står: »Grænsegendarmeriet er det militært organiserede Toldkorps ved Landegrænsen; det er underlagt Finansministeriet og særlig Generaltolddirektoratet«.

Paragraf 2 og 3 omhandler kredsinddeling og kommandoforhold.

Paragraf 4: »Korpsets pligter ere de samme som de for Hæren foreskrevne. Derfor have såvel Officerer som Underofficerer og Gendarmere i Korpsen at iagttage de almindelige Respektpligter lige over for enhver i Hæren, som enten beklæder en højere Grad eller har en ældre Tjenestestader i samme Grad«. Derefter følger en nærmere præcision af forholdene.

Denne organisationsplan har jeg første gang fundet dateret 11. februar 1876, fornyet 1902, 1921 og 1924 uden nævneværdige ændringer bortset fra nye grænseforhold efter 1920, og først i 1951 løstes Grænsegendarmeriet fra sine militære forpligtelser.

Disse forpligtelser var altså fuldt gældende den 8. april 1940, og ikke som skrevet af L. Andsager side 18: »Det rene pip, fostret i Oberst Paludan Müllers militærtossedehjerne«. Forpligtelserne blev i sidste øjeblik ændret efter at obersten havde sendt følgende meddelelse til Gendarmdistrikterne: »Situationen er meget alvorlig. Der står mindst 1 motoriseret tysk division syd for grænsen med front mod nord. Sætter den sig i bevægelse gælder det os. - Sæt Dem derfor ind i de forskellige planer -«.

En lignende meddelelse gik til tolddepartementet, hvor obersten tilkendegav, at han og Grænsegendarmeriet nu gav sig ind under hærledelsen.

Kl 1630 fik korpset pr telefon fra tolddepartementet ordre om, at Grænsegendarmeriet ved eventuel grænseoverskridelse

se skulle trække sig tilbage bag de militære styrker, hvilket blev videresendt til distrikterne.

Om denne beslutning skrev forhenværende generaldirektør Knud Korst i Grænseværnet 1. januar 1959: »Efter den alarmerende meddelelse fra Grænsegendarmeriets chef, besluttede regeringen på forlangende af finansminister Buhl, at aftalen med forsvarsministeriet skulle ophæves med øjeblikkelig virkning. Forsvarsministeriet gav derefter Gendarmeriet ordre om ikke at deltage i militære forsvarshandlinger.

Det er ikke første gang i den politiske historie, at det ikke har været muligt at ændre en farlig status før i yderste øjeblik. Da jeg fulgtes med finansminister Buhl ned ad den lange gang i ministerialbygningen, efter at beslutningen var taget, tørrede han sin svedige pande og sagde »Det ville dog have været det rene vanvid, ja, noget endnu værre, at udsætte de hundrede af familiefædre, som aldeles ikke er uddannet til moderne krig, for den morderiske tyske krigsmaskine«. Så vidt Knud Korst.

Det var jo sandt nok, men det burde ministeren nok have tænkt på allerede i 1938. Da var der allerede en del uro, og man sendte i oktober måned nogle gendarmere på sprængningskursus i København. At der var unge mænd af hjemmetyske forældre tilstede på kasernen tænkte man åbenbart ikke på. Der kunne også have været tænkt omkring den 10. januar 1940, hvor Grænsegendarmeriet og de militære forlægninger ved grænsen sættes i alarmberedskab.

Den 24. januar 1940 udsendte korpschefen følgende: »Hans Majestæt Kongen har den 22. ds. pålagt chefen at bringe Grænsegendarmeriets personale kongens tak for

rolig og værdig optræden under de herskende alvorlige forhold.«

Alarmeringen kunne ikke helt skjules, så ministeren må have kendt til den. Flere personlige henvendelser til korpschefen havde også bekræftet, at de militære aftaler stadig var gældende.

På grund af rygterne var der opstået en del uro blandt personalet, og der afholdtes derfor et møde på korpschefens kontor med Gendarmeriforeningens formand, overgendarm J. Jensen og næstformand, overgendarm H.P.J. Koch. Vagtmester C.T. Henriksen var også tilstede. Chefen udtalte der: »Jeg nærer i øjeblikket intet højere ønske end at kunne give mine gendarmere fuld besked om de opgaver, der påhviler korpset, fordi jeg mener, at de har krav på at få fuld besked. Desværre er det blevet forbudt mig at udtale mig herom«.

Dette her er nok lidt af et sidespring, men det er foretaget for at belyse, at det virkelig var et militært organiseret korps. Ingen, der gik ind i det, kunne være uvidende herom.

Lad os vende tilbage til 1919. I marts var der iklædning af 35 mand. Der var da to, der, da de efter iklædningen hørte, at de ifølge de militære forhold havde hilsepligt overfor befalingsmænd af hær og flåde, anmodede om at komme af med tøjet straks. Se, det kan man kalde konsekvens.

Men lad os gå videre med organisationsplanen.

Paragraf 5 omhandler de strafferetslige forhold under militær jurisdiktion.

Paragraf 6: »Officersposter besættes fortrinsvis med Officerer, der står under eller har stået i Rytteriet«.

Paragraf 7: »Underofficerer og Gendarmere ansættes af Generaltoldinspektoratet. Hjemsendte Underofficerer, Underkorpo-

Stabssergent P.M. Kjær, en tysk tolder og gendarm Hans P.J. Koch ved overgangen på Rønsdam ved Bov.

raler og Menige af Hæren kommer fortrinsvis i Betragtning. Underofficersposter ere som Regel Oprykningsposter for Gendarmerne. Det er dog ikke udelukket, at Underofficerer kunne antages blandt uden for Korpset staaende.

Følgende Betingelser udkræves til Ansættelse i Korpset: 1. Vedkommende have tilendebragt den for den pågældende Våbenart befalede faste Tjeneste samt kunne læse og skrive tilfredsstillende. 2. for sit Forhold såvel i som uden for Militærtjenesten må han kunne fremlægge Anbefalinger. 3. han må i Reglen ikke være over 26 År gammel og skal være sund og stærk. 4. han maa som regel være ugift.»

Her har vi så betingelserne for optagelse i Grænsegendarmeriet.

For punkt 1.'s vedkommende må den for alles vedkommende være opfyldt helt og aldeles. For punkt 2's vedkommende har der været enkelte undtagelser, hvilket fremgår af en længere skrivelse stilet til Generaltolddirektoratet 7. april 1919. Der står bl.a.: »Ved indkaldelsen var der, som altid ved Indkaldelser til Korpset, taget Hensyn til den enkelte Mands Forholdsattest, men da det gjaldt om at komme Tallet 284 saa nær som muligt, blev der denne Gang medtaget 2 Mand, hvis Forholdsattest lød »mindre brugbar Soldat, Forhold mindre tilfredsstillende«. Da det imidlertid står i Korpsets Magt at foranledige upålidelige Folk fjernet straks, og da der er stor Forskel på Militærtjenesten og den frivillige påtagne Tjeneste som Gendarm forsøg-

tes denne Gang for disse to Mænds vedkommende, og det har vist sig, at de, hvis Færden har været Genstand for særlig Opmærksomhed, endnu har været meget pligtopfyldende og pålidelige samt at de passer deres Tjeneste på tilfredsstillende Maade.«

Af Korrespondancebogen for Grænegendarmeriet fremgår, at der har været nogle gnidninger mellem Gendarmeriet og de udstationerede militære styrker, der var blevet tilbage som hjælp i bevogtningen. Der var ca. 400 mand med officerer. Foruden skrivelsen til Generaltolddirektoratet er der således også afsendt skrivelse til Krigsministeriet den 13. marts 1919 med næsten samme indhold, hvori der påpeges, at man altid kun antager dem, hvis vidnesbyrd i forholdsattesten lyder »flink Soldat, særdeles eller meget tilfredsstillende Forhold«. Også her nævnes, at der ved ansættelse af de nye Gendarmere er gjort enkelte undtagelser.

Således kan man vist roligt gå ud fra, at udsagnet om de i soldatertjenesten ofte straffede nye gendarmere ikke har noget på sig.

At det så efter påbegyndelse af tjenesten i Gendarmeriet viste sig, at nogle var havnet på en forkert hylde, er der ikke noget underligt i. Nogle søgte selv bort efter kort tids tjeneste. Andre måtte afskediges. Under tjenstlige sager finder man indtil slutningen af 1919, at afskedigelsesgrundlaget var tjenesteforsømmelse eller beruselse. En enkelt er afskediget på grund af nervøsitet. Han kom ulykkeligvis til at skyde en kollega under udførelse af sin tjeneste. En enkelt er afskediget på grund af voldtægt, men han er tilsyneladende ikke fra holdet af 19. februar 1919. Efter hvad jeg har kunnet finde, er der sket 14 afskedigelser i

tiden indtil 21. december 1919, men der kan selvfølgelig have været flere. Det kan dog ikke siges at være ret mange, forholdene taget i betragtning.

Om de forhold, der ventede gendarmen, skriver min far følgende: »På mødedagen blev der udbetalt hver enkelt nyansat gendarm 56 kr, svarende til en halv måneds løn. Enkelte tørstige sjæle omsatte straks en del af lønnen i et lille glas for det nye kammeratskabs skyld, eller var det måske for at klare livssynet, inden de skulle ud til grænsens lyngtotter, skove og mosehuller, hvor lygtmænd, mosekonens og elverpigernes kogleri fik det til at krible ned ad ryggen i den første tid. De nye måtte afsted på egen hånd fra begyndelsen, hvor man før var blevet sat ind i tjenesten ved at følge en i tjenesten ældre gendarm den første tid. En gendarm oplevede da også at se en hvid hovedløs hest galopere rundt i tågenatten«.

Nok forudsættes det, at en mand er modig. Men er man udstyret med nogen fantasi og er natten mørk og der kan ventes overløbere, kan en fire timers nattevagt sikkert have været streng især i begyndelsen.

Punkt 3 blev strengt overholdt. Jeg har fundet, at en mand godt 26 år gammel søgte ind, men fik afslag, kun på grund af alder.

Punkt 4 var jo, at man skulle være ugift, og også det blev overholdt. Ifølge Korrespondancebog 15. marts til 31. december 1919 skrives således den 29. marts: »Skønt Korpsset har meddelt Mandskabet, at det ifølge Skrivelse nr 871 af 11 ds. fra det høje Generaltolddirektorat ikke under de nuværende vanskelige Forhold vil kunne erholde Giftermaalstilladelse, har de to Ansøgere Gendarm N.N. og Gendarm N.N.

dog fastholdt, at Ansøgningerne fremsendes. Da Forholdene ikke har forandret sig, vil Korpset ikke kunne anbefale at de bevilges.« Det var strenge tider for de unge mennesker dengang, og først i 1922 indføres en ny ægteskabslov. Men endnu i korpsbefaling nr. 3 af 1924 stk. 3 er der givet giftermålstilladelse, så selv om en ny lov var indført, måtte man åbenbart alligevel søge om tilladelse.

Nu må det være rimeligt at se lidt på aflønningen. L. Andsager skriver at lønnen var 112.50 kr. Den var jo kun beregnet til en mand, ikke en familie, da gendarmen jo ikke måtte være gift. Det var imidlertid heller ikke hele sandheden. Ifølge lov nr 497 af 28. september 1918 blev det vedtaget at give et dyrtidstillæg. Det var på ca. 500 kr årligt og skulle udbetales med 25 % pr kvartal. Således fik de nye gendarmere af 21. februar 1919 glæde af det den 1. april. Min far skriver: »Der betaltes 80-90 kr for kost og logi pr måned. Det var således ikke nogen fyrstelig sum, der blev til rest til andre fornødenheder. Et forhold der dog blev ændret med tjenestemandsløven af sep. 1919, som indebar en reel lønforhøjelse for gendarmene på ca 100 % med tilbagevirkende kraft fra 1. apr. samme år.«

I »Lønudviklingen i Danmark 1914-50« af Poul Milhøj kan man se, at en karl på landet i 1920 havde en årsløn på 864 kr., selvfølgelig med kost og logi oveni. Mange af de unge gendarmers baggrund var, at de havde arbejdet på landet i deres yngre år. Deres faktiske årsløn i 1920 var nået op på 3312 kr. Jeg kan ikke drage sammenligninger i året 1919, da der intet er oplyst for landbruget i netop dette år.

Hvad angår arbejdstiden, var den på landet for karle nok både længere og hårdere end for gendarmen med 8 timer og 1

time til rengøring af våben og uniform, så det var ikke noget dårligt valg de nye gendarmere havde foretaget. I et kort til sine forældre skrevet af min far den 24. marts 1919 hedder det da også: »Det var noget rigtigt noget jeg gik ind til her. Bedre dage har jeg endnu ikke haft siden jeg var dreng.« Han havde kendt arbejdet på landet siden sit elfte år, da han kom ud at tjene på Bågård.

De sidste paragraffer i organisationsplanen drejer sig om fremgangsmåden ved forfremmelser, afskedigelser, rangfølge, indkvartering, giftermålstilladelser - der blev givet i stort tal, da først flytningen til den nye grænse var sket - afholdelse af udgifter samt bortfald af den tidligere organisationsplan.

Dette var altså vilkårene for den nye gendarm, der var antaget til midlertidig tjeneste.

Løven om midlertidig forøgelse af Grænsengendarmen blev ved lov nr 72 af 5. marts 1920 forlænget yderligere et år, og derefter havde gendarmene mulighed for at søge fast ansættelse og tage opnået anciennitet med over.

Det skulle vise sig, at det var fremsynede unge mennekser man havde fået antaget. Efter kun et års tjeneste besluttede man at danne en forening, og der indkaldtes til stiftende generalforsamling den 20. marts 1920 på Hansens Hotel i Vejen. Grænsengendarmeforeningen blev stiftet og ifølge foreningens forhandlingsprotokol fremgår formålet. Det var bl.a. at højne korpsets anseelse, varetage gendarmernes tarv med hensyn til lønning, bolig, frihed samt at forbedre forholdene under vagttjenesten, så den ikke blev for inspektionens skyld, men for overvågningens.

Ligeledes ønskede man mulighed for ef-

ter et halvt års prøvetid efter ansættelsen, at få rettighed til at gennemgå en skole, der gav gendarmerne bedre muligheder for at varetage deres tjeneste.

Betegnende var det, at formanden Jessen Smidt, næstformanden Våbensted og kasserer R. Vandam alle var blevet ansat i 1919.

Blandt det ældre personale havde der været flere forsøg på at skabe en sammenlutning, men uden held. Nu lykkedes det altså. I foråret 1921 var man nået så vidt, at man startede udgivelsen af bladet »Grænseværnet«.

På samme tid blev Jessen Smidt afskedit fra Gendarmeriet. Hvorfor ved jeg ikke, men måske var han for fremsynet for ledelsen. Der blev under hånden gjort forsøg på at beholde ham i stillingen, men uden held. Ifølge min fars papirer søgte han over i politiet, så det kan næppe være forsømmelighed i tjenesten, der lå til grund for hans afskedigelse. Næste formand var Barrett, også antaget i 1919. Han blev kun et år, før også han søgte til politiet. Derefter blev J. Jensen formand. Også han var antaget 1919, og han fortsatte på posten indtil 1941, da han søgte ud af korpset og blev forstander på statens ungdomslejr »Lindetlejr«.

Foreningen arbejdede utrætteligt for at forbedre gendarmernes kår. I 1923 skaffede foreningen sig forhandlingsret, og allerede i 1926 nedsattes et udvalg, der skulle komme med forslag til en fagskole for gendarmeriets personale. Den 18. december 1929 blev der opnået enighed med Departementet, og den 5. maj 1930 startede første hold.

I 1926 kom der krav om afskedigelser i Gendarmeriet af sparehensyn. Rygter ville vide, at alle under 20 år skulle afskediges.

Den 3. marts 1927 kom forslaget om en reduktion på 109 mand. 50 mand og en officer opsagdes med udgangen af juni måned og de sidste 59 skulle afgå i løbet af 2 år.

I første omgang blev det til afsked for 35 overgendarmer, og flere af dem måtte herefter leve i usle kår. Den 26. juni 1927 vedtog repræsentantskabet at oprette en hjælpefond til fordel for de afskedigede, og hertil bidrog de enkelte gendarmer med frivillige bidrag. Dansk Jernbaneforbund, Toldbetjentforeningen af 1904 samt Depotpersonalets afdeling under Dansk Jernbaneforbund bidrog også. Hjælpsomheden var stor, men der var også mange, der skulle hjælpes. Kun 7 af de afskedigede var ikke familiefædre.

Hvorledes gik det de unge gendarmer af 1919? De første tretten år har det ikke været muligt at følge dem, takket være det lukkede arkiv. Men med udgivelsen af »Dansk Politistat 1934«, hvor der findes et afsnit om Grænsegendarmeriet, kan man finde nogle kendsgerninger. Der var 321 vagtmestre, overgendarmer og gendarmer i korpset på den tid. Deraf havde de 221 en landbrugsmæssig baggrund. I 1917 ansattes 50 mand, beskrevet af L. Andsager som solide folk, der søgte sig en livsstilling. Heraf var der 19 tilbage. Af de i 1919 284 midlertidigt ansatte var der 136 tilbage. Af disse unge havde altså næsten halvdelen fået sig en livsstilling, så deres antal og virke indenfor Grænsegendarmeriet og foreningen taget i betragtning, må man efter min mening sige, at det var en god gruppe unge mennesker, man fik ind i Grænsegendarmeriet i 1919.

En gammel forening holder op

af H.O. Thorup Madsen

Danmark er blevet kaldt foreningernes land, og omkring århundredskiftet blev der stiftet flere kristelige foreninger, heriblandt foreninger tilknyttet jernbaneetaten, postetaten, telegrafetaten og toldetaten. Da Europa gik ind i det 20. århundrede, var man med teknikkens rivende udvikling overmodige. Nu skulle der ofres på fremskridtets alter, krig var afskaffet, gamle fordomme kasserede, kønsmoral og gudstro gik samme vej samtidig med, at de underbetalte fabriksarbejdere trøstede sig med flasken. Ethvert tryk avler modtryk, og forskellige mindre grupper fandt sammen. I dag har man ikke tid til ret meget udover det daglige arbejde for både mand og kone - med børnene på institution, hvortil de hu-hej bringes og hentes morgen og aften. Foreningssliv kræver en ekstra indsats, hvis man ikke er udenfor arbejdsmarkedet eller er pensioneret. De kristelige etatsforeninger hørte op, først jernbanens, så for en halv snes år siden post- og telegrafvæsenets og nu toldetatens.

For august 1907 vil der i Kristeligt Dagblads arkiv kunne findes en bekendtgørelse »med opfordring til dem, der kunne tænke sig at gå ind i en kristelig Sammenslutning af Toldere«, om at henvende sig til (den da 71-årige) Jørgen Hansen Stub, der var toldoppebørselskontrollør i Neksø. Blandt kolleger i toldvæsenet gav man ikke tanken ret mange chancer; men efter Stubs opfordring i toldvæsenets fagblade samt personlige henvendelser kom der efterhånden gang i foreningen. Stubs valgsprog var: »Det går nok, min kære ven. Herren er god

imod os, at han vil bruge os.« Stub fik samlet seks venner i København i et udvalg, og den 16. november 1907 stiftedes Toldvæsenets kristelige Forening. Vedtægterne er daterede 27. november samme år, og Stub blev formand og var det til sin død som 80-årig den 4. maj 1916. Vedtægterne holdt til brug uændret i mange år. Her skal citeres de tre første paragraffer:

§ 1. »Toldvæsenets kristelige Forening« er en Sammenslutning af troende Toldfunktionærer med det Formaal ved indbyrdes Paavirkning at bestyrkes i Troen paa vor Frelser og hjælpes til mere at leve med Ham i vor daglige Gerning samt at optage et missionerende Arbejde blandt Kaldsfæller.

§ 2. Enhver Mand eller Kvinde, der tiltræder Foreningens Formaal, og er eller har været ansat under Toldvæsenet, kan optages i Foreningen efter Forslag af et Medlem og ved at indmelde sig hos et Bestyrelsesmedlem.

§ 3. Foreningen holder Hovedmøde hver Sommer, om muligt samtidig med »Den danske Toldetats Forening«s Generalforsamling. Desuden knyttes der Forbindelse mellem Medlemmerne ved en cirkulerende Korrespondance, som udsendes af Bestyrelsen.

I § 4 kommer så bestemmelser angående bestyrelsen, og § 5 omhandler medlemsbidrag samt midlernes anvendelse til eventuel

Møde i Århus 1930 med bl.a. Georg Birkedal-Hansen, toldforvalter Clausen, A.J. Andersen, Ester og Hans (Baagø) Hansen, Brandt og Frk. Therkelsen.

udgivelse af en traktat eller et medlemsblad.

Stub blev afløst af en af medkæmperne fra foreningens start, toldkontrolør G. Schmidt-Hansen. Vi »unge« husker ham som en patriarkalsk skikkelse med stort, hvidt fuldskæg. Han kombinerede alvor og myndighed med et dejligt lune, og med sin dybe indleven i bibelens ord gav han foreningen meget godt i tale og skrift indtil hans død den 30. august 1945, frihedsåret.

Som foreningens tredje formand faldt det naturligt enstemmigt at vælge toldforvalter Hans Hansen (Baagø), Herning, som havde hjulpet vor gamle formand i den sidste tid. Under hans ledelse oplevede den landsdækkende forening sin medlems-

mæssigt bedste tid, idet de ca 100 medlemmer en overgang nåede op på 171. Baagøs mål havde været at nå de 150. Han var dynamisk og aktiv, også politisk gjorde han sig gældende som medlem af folketinget. Det er nok ikke for meget at sige, at han sled sig op for det, der havde hans hjerte. Hans efterfølger på formandsstolen, da han døde i 1972, blev også et medlem af bestyrelsen, overkontorassistent Birgit Koch, der i Baagøs sidste tid havde hjulpet med foreningens praktiske gøremål. Hun skrev under hans billede i foreningens fotoalbum:

1932-1946: redaktør, 1946-72: formand.
Hele livet: aktiv, positiv.

Toldvæsenet har alle dage haft noget militant og mandsdomineret over sig, så det var ikke en nem opgave for Birgit Koch i de fem år, hun holdt ud. Vi var nok ikke flinke nok til at se, hvor vi kunne række hende en hjælpende hånd, trods god vilje; men

hun gav os fem gode år med lidt mere lyrik og festlighed over møderne. Ved ophøret var hun dog ikke mere ked af sin bestyrelse, end at hun trofast blev i bestyrelsen til foreningens ophør - og ikke bare som passiv tilhører.

Som mangeårigt medlem - også gammel i bestyrelsen - og tilsyneladende den, der bedst kunne afse tid til dette stykke arbejde, kapitulerede jeg overfor opfordringen til at overtage formandsjobbet. Det har været min intention at inddrage den øvrige bestyrelse så meget som muligt i de forefaldende afgørelser.

Det første medlemsblad for Toldvæsenets kristelige Forening udkom juni 1908, trykt på Kristeligt Dagblads Bogtrykkeri, senere Duplex-Trykkeriet, Købmagergade 52, København K. - Fra juli 1912, 5. årgang, nr 1, fik medlemsbladet navnet »Nyt og Gammelt«, et navn, vi har beholdt siden. Det sidste blad, som blev *bogtrykt*, er fra november 1928. Omend foreningen ikke ophørte på dette tidspunkt, kørte den herefter på »småt blus« et par år, holdt i live af nogle »vandrebreve«, hvori en kreds af medlemmer drøftede forskellige emner, der var aktuelle for dem selv og/eller en større kreds. I 1932 udkom Nyt og Gammelt igen med sin 26. årgang, nr 1, redigeret af overtoldassistent Hans Hansen (Baagø) og toldassistent Søren C. Lund, trykt på duplikator af kontorassistent Anna Boisen, alle tre venner i Århus. De to skriftsteder fra bibelen, Math 9.9. (tolder-evangelistens kaldelse) og Math 13.52. (husbonden, der tager nyt og gammelt frem af sit forråd) var stadig og indtil nu bladets særkende. - Redaktørerne derimod blev slidt op. Hans Hansen blev i 1946 afløst som redaktør af toldassistent Olav Christensen, der gennem mange år lagde et

stort arbejde i at skaffe bladet lødigt stof. Selv skrev han også mange gode og vægtige artikler, når vi andre svigtede ham med bidrag. Toldinspektør Olav Christensen sørgede for, at Rigsarkivet i København modtog en komplet samling Nyt og Gammelt fra årene 1932-56 incl.

Alle bliver trætte, og nutildags ser man, at det navnlig gælder redaktøren. Så meget mere, når man bærer byrden i mange år, og med blad nr 5, november 1967, 60. årgang, afløstes Olav Christensen som redaktør af toldkontrollør Knud E. Pedersen, Odense, som på forbilledlig vis videreførte de gamle traditioner og skabte nye. Hans lederartikel på side 1 i hvert blad har jeg hørt brugt med glæde af læserne. Det var hver gang en »perle«.

I 1974 skiftede bladet format fra A4 til A5, som formand Birgit Koch introducerede med bl.a. følgende ord: »Velkommen til at læse NYT OG GAMMELT - det nye blad med det gode - gamle - inspirerende indhold.« På det tidspunkt var toldvæsenet gået over fra grønt til blåt som uniformsfarve, så vort blads omslag blev altså blåt, - og indeholdende 12 A5-sider. Gennem et senere medlemsskab af Dansk Missionsråd kom vi i forbindelse med forskningsbibliotekar cand.theol. Gisela Wernicke Olesen, der foranledigede, at alle vore blade fra 1908-1989, et interview med Lis Madsen fra 1982 og nyhedsbreve fra Indien for 1983-1988 nu er at finde (og låne) på provst J. Vahls missionsbibliotek, en afdeling af Statsbiblioteket i Århus, som Gisela Olesen er tilknyttet.

Bortset fra de trykte blade fra 1908 til 1928 har foreningen uden aflønning klaret bladets fremstilling og udsendelse. I begyndelsen indtil 1984 stencilerede vi bladet og kørte det på en hånddrevet Rex Rotary;

men på Lis Madsens opfordring moderniserede vi til en Rex Rotary 6080 fotokopieringsmaskine. Nu er den jo også blevet gammeldags. Den er havnet i Nakskov, hvorfra den en skønne dag i renoveret stand vil blive sendt til brug og gavn i et fjernt land i Indien eller Afrika.

En anden praktisk funktion, kassererhvervet, er også klaret uden lønningsudgifter. Da Stub var formand og toldassistent Andreas Petersen, Varde, var redaktør, har det været overkommeligt med de 2 kr i årskontingent; men senere med omkring 150 medlemmer og mellemregnskabet til DMS (Dansk Missions Selskab), blev der mere at holde styr på. Det har altid været i foreningens bedste hænder, indtil 1936 hos toldforvalter Søren Lund, fra 1936 til 1950 hos toldforvalter Harry J. Nielsen og derefter hos overkontorassistent Else Busk i snart 39 år. *Det* har været et job, navnlig da lægen Elisabeth Madsen, Lis Madsen, doctorma eller bare Lis, kom ind i billedet.

I 1984, det var den 1. september på hotel Lystruphøve i Bryrup, fik vi koncentreret foreningens formålsparagraf ned til: »Foreningens formål er - ud fra det kristne fællesskab - at yde støtte til missionsarbejde i udlandet.« Det er jo sådan, at foruden vort indbyrdes venskab og medlemsbladet, har også ydremissionsopgaven bundet medlemmerne sammen i en fælles interesse. Allerede i 1919 lærte vi Karen Marie Petersen at kende. Hun havde været toldassistent i Skælskør, men opgav sin stilling i 1909, fordi hun følte sig kaldet til at tage en gerning op som missionær i Armenien. Hun rejste derud for at lære sproget og arbejdede som bibelkvinde omkring Malatia. Efter hjemmeophold tog hun igen derud som udsending for Kvindelige Missions- Arbejdere og ledede et børnehjem i Mezreh

for hjem- og forældreløse armeniske børn efter tyrkernes massakre på det armeniske folk. Forfølgelserne fortsatte 1915-19, efter at franskmændene havde trukket deres tropper hjem. Arbejdet derude i disse år nedbrød Karen Maries helbred, og hun var nogle år herhjemme, hvor hun genvandt kræfterne, så hun havde mod på at rejse ud igen i 1922 til arbejde blandt armeniske flygtninge i Cilicien, Syrien. Derfra rejste hun til Adanas, hvor der blandt 100.000 flygtninge befandt sig omkring 60.000 armenier, som var i største fare for nye forfølgelser. Fra en rejse, pastor Skovgaard Petersen foretog til Palæstina og Syrien i 1922, fortalte han, at danske missionærer i Armenien havde opført sig som sande helte (hvem har ikke hørt om Karen Jeppe) og i et kredsbrev fortælles fra amerikansk kilde om hjemmet i Gebail, som K.M. Petersen var »moder« for. Børnene havde det godt og trygt der, enedes godt om kæledyrene, og drengene prøvede at bygge huse af gamle ruinrester, så de lignede deres tidligere hjem. For frk. Petersen selv var det alligevel nogle meget strenge år, og i 1932 måtte hun lade sig indlægge på hospital i Beirut. Der blev bedt meget for hende, så hun kom over krisen, men måtte hjem til Danmark en tid, før hun igen rejste ud. Vi hørte sporadisk fra hende under krigen, men mistede forbindelsen med hende, da ansættelsen hos KMA ophørte i 1946. Hendes arbejde havde båret gode frugter. Også i dag er det armeniske folk - splittet som det er mellem muslimske og ateistiske stater - uden eget land, hvor man uden forfølgelse og undertrykkelse kan dyrke folkets nationale egenart og kristne tro.

I nogle år var foreningen uden en bestemt ydre-missionsopgave; men i 1953 blev dr. Lis Madsen fra en lægepraksis og

Årsmønstævne i Vejle 1955

KFUK-spejderarbejde i Aalborg udsendt af Dansk Missions Selskab til at arbejde i Øst Jeypore, i delstaten Orissa i Indien. Vor kasserer Else Busk så mulighederne heri for en ny missionsopgave, og vor formand Hans Baagø, der også var i DMS's bestyrelse, talte vores sag. Det resulterede i, at generalsekretær pastor C. Rendtorff på DMS's vegne tog imod vort tilsagn om støtte til lægemissionsarbejdet i Øst Jeypore, og han lovede foreningen en særlig nær kontakt med dr. Lis Madsen fremover. I DMS havde man allerede givet Lis titlen »Atompigen« på grund af hendes utrolige energi og målbevidsthed. På arbejdspladsen i Indien fik hun en anden ærestitel! Det var »doctorma« (doktormoder), fordi hun som 40-årig derude betragtedes som en ældre kvinde, en bedstemoder; men sikkert også, fordi hun i sin gerning var som en mor for alle, der kom til hende på hospitalet og i landsbyerne. »Titlen« mindede os om vor tidligere missionær, der var som en mor for armenierne's børn. Men sådan blev det. Jeg har selv

oplevet derude, at en ældre kvinde kastede sig i støvet for Lis, fordi hun havde givet hendes øjne lys igen. Lis havde tidligere opereret hende for stær; men det var hende meget imod, hvis folk tilbød hende for vellykkede operationer. Takken skulle gå højere op.

Efter et ophold på Christian Rainy Hospital i Madras, herunder tre uger på et lille primitivt hospital nær Madras, kom Lis sidst på året 1953 til Øst Jeypore distriktet, der er på størrelse med Sjælland. Der valgte hun Bissamcuttack som det sted, der trængte mest til lægehjælp, og snart strømmede patienter til hendes primitive klinik, ofte båret langvejs fra af de syges slægtninge. Af hensyn til kastereglerne var de også med den syge for at tilberede hans mad.

Der kom mange breve fra Lis om forholdene derude, ja, det blev til bogen »Landsbylæge i Indien«, som blev udgivet af DMS, en meget læseværdig bog. Lis fik støbt mursten og rejst nogle bygninger; men det tog tid at få sin egen brønd og elektrisk lys. Der blev holdt morgenandag-

ter med staben og uddannet hjælpere, både som sygepassere og til specielle jobs såsom laborant og regnskabsfører. De to sidstnævnte stillinger er stadig besat af de samme to kristne mænd, som Lis oplærte i sin tid; men nu er det rigtignok et helt andet hospital, meget større og moderne.

Foreningens gaver blev sendt til Lis gennem DMS, hvor hun var lønnet. Vor forening har aldrig haft en lønningskonto. I tidens løb var der forskellige læger ude til støtte for Lis Madsen; men indtil 1975 stod hun for hospitalets ledelse. Lis overgav ledelsen til den indisk fødte, amerikansk uddannede kirurg dr. V.K. Henry og hans amerikansk fødte hustru Nancy, der blev oversygeplejerske. I en overgangsperiode satte Lis dem ind i forholdene; men den 1. april 1976 forlod hun definitivt hospitalet og sin ansættelse hos DMS for helt at hellige sig arbejdet i landsbyerne, som altid havde været hendes ønske og store interesse.

Lis, der allerede på dette tidspunkt var mærket af det store slid på hospitalet, hvor hun ofte ikke orkede at gå hjem til sin egen bolig om natten, fandt nu nye medarbejdere, én eller to i hver landsby omkring Bisamcuttack, hvor bekæmpelsen af blodmangelsygdommene Malaria og indvoldsorm m.v. nu er sat i system med medicin, som blev købt på hospitalet. Medarbejderne, der kan sammenlignes med de såkaldte »barfodslæger« i andre lande, fandt hurtigt ud af, at doctorma kunne hjælpe dem med mange andre ting. De fleste på den egn kunne hverken læse eller skrive, så hvorfor ikke lære det om aftenen. Det blev til de såkaldte lightschools (på grund af petroleumslamperne), hvor både børn og mest voksne lærte at læse og skrive Orya, Orissas sprog. Bøgerne udarbejdede Lis og

Lis Madsen og Birgit Koch 1973.

fik trykt dem hos en lille bogtrykker på egnen. Der blev også undervist i regning, så de kunne undgå at blive snydt for groft. Landsbymedarbejderne fik også Lis til at organisere nogle overrislingsarbejder, bygning af dæmninger m.v., et gartneriforsøg og forskelligt andet. Hele dette kapitel af Lis Madsens virke fik vores forening et førstehåndskendskab til, da jeg var så heldig at opnå et interview med Lis under et par måneders ophold derude i 1982.

Året efter fandt TV's magister Bente Hansen frem til Lis Madsen som et godt emne til en »Her er dit liv«-udsendelse, og det satte os pludselig i forbindelse med 150 interesserede venner og beundrere af Lis udover vore egne medlemmer, som gerne ville følge med i, hvad mere der skete omkring hende ude i det skønne og spændende land. Det betød også forbøn og gaver, en stor støtte til Lis og hendes arbejde. Og vi måtte til at mangfoldiggøre og udsende nyhedsbreve fra og om Lis. De udsendtes ligesom vort medlemsblad hvert kvartal, og

antallet 150 har holdt sig uændret til nu. I de sidste par år kneb det dog med virkelige nyheder fra Lis's arbejdsmark. Løsrevet fra DMS blev arbejdet - foruden fra os og nyhedsbrevsmodtagerne - støttet af det engelske selskab OXFAM og desuden - navnlig vandprojekter - af Danida. Lis Madsens sygdomsperioder blev efterhånden hyppigere og har nu endelig tvunget hende hjem til Danmark, hvor hun ved venlig forståelse fra Sankt Lukas stiftelsen har fået bolig i søsterhjemmet »Lindely«.

Dermed mistede foreningen missionsopgavens hovedperson i Indien, og dette i forbindelse med, at Toldvæsenets kristelige Forening i årenes løb er svundet ind til at være en slags pensionistforening uden ny tilgang, gav stødet til, at foreningen blev opløst ved en ekstraordinær generalforsamling i Århus den 8. april 1989.

I det foregående har jeg nævnt forskellige navne med deres charge i toldvæsenet på det historiske tidspunkt. Endnu bør man nok nævne fhv. toldinspektør i Randers cand.phil. A.J. Andersen - æresmedlem, ligesom senere Hans Baagø - et meget fint og afholdt menneske. Han levede på en tid, da vi næsten daglig modtog rettelselser til ta-

riferingscirkulærerne, så personalet mente, at det var rettelselser til bibelen, når chefen modtog post fra Bibelselskabet. Men der er mange andre unævnte personligheder, der var med til at danne foreningens image, både blandt de mange, der nåede toldvæsenets chefstillinger, og den større skare, som ingen fik øje på, men som med deres varme smil og kærlige ord i rette tid var med til at gøre foreningen god at være medlem af for os allesammen. Sådan har det altid været.

Det havde været fristende at fortælle meget mere om foreningens stifter, toldopbeholderskontrolør Stub, og alle hans fortjenstfulde gøremål i det nittende århundrede. Det hører også med til billedet af foreningen, at lade alle årsmøderne passere revy med de mange fremtrædende dygtige og interessante talere, for ikke at tale om de vægtige artikler m.v. i Nyt og Gammelt, der har afspejlet 80 år af Danmarks historie - og hvilke 80 år; - Men det ville nok gøre denne beretning for lang, så her vil jeg slutte med taknemmelighed i sindet overfor alle dem, der berigede og forskønnede tilværelsen for medlemmerne i Toldvæsenets kristelige Forening.

Toldhistorisk Selskab afholder ekstraordinær generalforsamling torsdag den 4. oktober kl. 16.15 i Told- og Skattestyrelsen, Amaliegade 44, Kbh., i kantinen med følgende dagsorden:

1. Valg af dirigent
2. Vedtægtsændringer
3. Eventuelt valg af bestyrelsesmedlem

Forslaget til vedtægtsændringer blev vedtaget på den ordinære generalforsamling den 23. august, men ifølge vedtægternes § 11 kræves en ekstraordinær generalforsamling til endelig godkendelse.

Inde i bladet

Mikael Venge: En vejviser fra 1519	67
Dansk Toldhistorie - efter projektets afslutning.....	81
Else Handberg: Grænsegendarm af årgang 1919.....	89
H.O. Thorup Madsen: En gammel forening holder op	97
Ekstraordinær generalforsamling.....	103

